

60 let

Inštitut za novejšo zgodovino

**Inštitut za novejšo zgodovino –
60 let mislimo preteklost**

Založba Inštituta za novejšo zgodovino
Odgovorna urednica: dr. Mojca Šorn

Založnik: Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj: dr. Damijan Guštin

Uredila: Jurij Hadalin, Žarko Lazarevič

Jezikovni pregled: Ajda Gabrič

Oblikovanje: Barbara Bogataj Kokalj

Slikovno gradivo: Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino,
Foto Nora d.o.o., PE digitalni fotocenter

Tisk: Medium d.o.o.

Naklada: 700

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

930.1:005.71(497.4Ljubljana)(091)(082)

INŠTITUT za novejšo zgodovino (Ljubljana)

Inštitut za novejšo zgodovino : 60 let mislimo preteklost
/ [uredila Jurij Hadalin, Žarko Lazarevič ; slikovni gradivo
Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Foto Nora, PE digitalni
focenter]. - Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2019

ISBN 978-961-6386-97-5

1. Hadalin, Jurij

COBISS.SI-ID 301912320

**INŠTITUT ZA
NOVEJŠO
ZGODOVINO**
**60 LET MISLIMO
PRETEKLOST**

Ljubljana 2019

An abstract geometric composition on a dark blue background. The composition features several overlapping shapes and patterns: a large white triangle with a grid pattern, a smaller white triangle with a circular pattern, a white triangle with a dotted pattern, a white triangle with horizontal stripes, and a white triangle with a grid pattern. There are also several white lines and shapes that create a sense of depth and movement. The text is positioned in the upper right quadrant of the image.

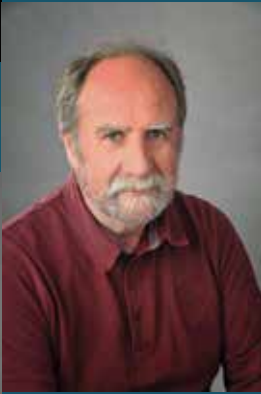
→Vsaka vizija prihodnosti
se začne z vizijo preteklosti.←

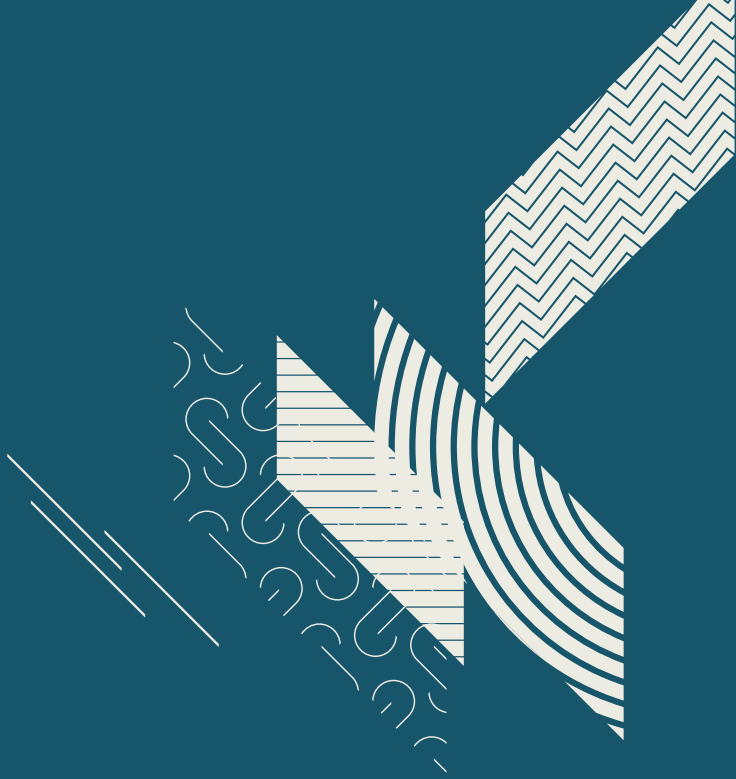
(Theodore Zeldin, An Intimate History of Humanity)

Vsebina

- 9 Damijan Guštin
Ob šestdesetletnici Inštituta za novejšo zgodovino
- 15 Marko Zajc
Dileme dolgega trajanja
- 23 Meta Remec
**Od ene teme do zgodovine »časarkoli« in »skoraj vsega«:
preučevanje gospodarske in socialne zgodovine na Inštitutu za
novejšo zgodovino**
- 35 Jure Gašparič
**O nujnosti »sistematičnega znanstvenega proučevanja in
raziskovanja novejše politične zgodovine Slovencev«
Šestdeset let raziskovanja politične in kulturne zgodovine na
Inštitutu za novejšo zgodovino**
- 47 Andrej Pančur in Mojca Šorn
**Na začetku je bil Slstory: raziskovalna infrastruktura slovenskega
zgodovinopisja**
- 59 Aleš Gabrič
Klio podobo na ogled postavi
- 71 Igor Zemljč
Razgaljanje tišine preteklosti

Damijan Guštin

Ob šestdesetletnici Inštituta za novejšo zgodovino

Inštitut za novejšo zgodovino je letos poleti zaznamovala šestdeseta obletnica delovanja. Sredi dela, priprav na jesenske znanstvene prireditve in nastope, tik pred preselitvijo v nove prostore. Šestdesetletnica Inštituta za novejšo zgodovino je pa vendar tista postaja, s katere se je nadvse primerno za več kot le trenutek ozreti nazaj – ne le zaradi zgodovinopisja, ki smo mu poklicno zavezani, pač pa zato, da bi bolje videli naprej. Ni le nostalgija in ne le priložnost za razgrnitev, ovrednotenje in – zakaj ne – popularizacijo svojega dela in dosežkov, pač pa tudi izhodišče, ki nam lahko da ščepec vpogleda v tisto, kar bo prinesla prihodnost, kar bo v hitro spreminjajočem se okolju, tudi v raziskovanju, v humanističnih znanostih, kot je zgodovinopisje, lahko v oporo bodočemu razvoju inštituta, da bo v polni moči in s ponosom nad doseženim pogledal svojo sedemdesetletnico – in bodoče podobne obletnice.

Raziskovanje bližnje, sodobne zgodovine ostaja pglavitna usmeritev inštituta. Kako zastaviti svoje delo, katera težišča iz brezbrežja – totalitete – zgodovinskega dogajanja raziskovati, ostaja nekoliko odprto vprašanje, v pretečenem in tudi bodočem desetletju. Ne zato, ker inštitutska raziskovalna skupina tega vprašanja ne bi mogla metodološko in stvarno opredeliti, pač pa zaradi vprašanj, ki si jih o preteklosti zastavljajo nove generacije raziskovalcev, pa tudi tistih, ki si jih zastavljajo naši »uporabniki«, ljudje, ki se za sodobno zgodovino zanimajo, jo berejo, poslušajo in gledajo, jo v različnih oblikah uporabljajo – in z njo, upamo, osebnostno rastejo. In hkrati zato, ker je vedno več vprašanj, celo družbeno perečih vprašanj, kot je raziskovalnih moči.

Opredelitev pojma novejša zgodovina ne prinaša le že predebatiranega terminološkega, pač pa predvsem vsebinski izziv. Ker čas mineva, se pojem *novejše zgodovine* pomika, postavlja kot vprašanje obdobj, ki naj jih v tej opredelitvi raziskujemo. Če je prva generacija raziskovalcev zmogla prehod iz vseprisotne zgodovine druge svetovne vojne – zlasti pa »narodnoosvobodilnega gibanja in revolucije« v proučevanje razvoja slovenske družbe po letu 1945, naslednja v devetdesetih prejšnjega stoletja raziskovanje osamosvojitvenega obdobja, se danes postavlja vprašanje smelega posega v najnovejše obdobje, v zgodovinsko raziskovanje zdaj že skoraj tridesetletnih političnih, družbenih, ekonomskih

procesov v Republiki Sloveniji, do tako rekoč včerajšnjega dne. To je tisto temeljno vprašanje za raziskovalno poklicanost Inštituta za novejšo zgodovino. Poleg tega si prizadevamo ohraniti tudi raziskovalno obvladovanje vseh področij nacionalnega zgodovinskega razvoja in tega vpeti v širše okolje. In pri tem bo dragocena tehnična in strokovna infrastrukturna podpora, s katero bo mogoče eksponentno rast raziskovalnih podatkov obdelati na nove, inovativne načine.

Inštitut za novejšo zgodovino so predvsem njegovi raziskovalci, raziskovalno delo, ki ga opravljajo, a vendar ga opredeljuje tudi vse tisto, kar v podporo raziskovalnemu delu lahko izvede in ponudi. Bogata knjižnica, strokovna infrastrukturna podpora, tehnična opremljenost – vse to se prepleta v nazivu Inštitut za novejšo zgodovino. In ne nazadnje, vsakdanji stik s kolegicami in kolegi, možnosti za strokovne diskusije tudi na manj formalni ali neformalni ravni, vse to povezuje kolektiv, vpet v dve programski in infrastrukturno skupino, a vendar utemeljen še vedno pretežno na individualnem delu. Raziskovalci, ki se ustalijo na inštitutu, ostajajo relativno stalen kader, kar prinaša mnogo prednosti in tudi kakšno slabost. Vsaj projektna zastavitev raziskovanja lajša pot k doseganju potrebne kontinuitete pri delu.

Od petdeset do šestdeset

Desetletje delovanja inštituta med njegovim petdesetim in šestdesetim letom je zaznamovala menjava razmer v raziskovalnem okolju. Inštitut je sredi preteklega desetletja zarezal vrsto novih brazd:

- ◆ infrastruktura je dobila prve kadre in ambiciozen program, ki je že od zasnove naprej presegal le tezavriranje digitaliziranih vsebin; nadgrajen je bil z evropskim projektom v okviru platforme DARIAH, ki je še poglobljajal zastavljene cilje v širšem okviru;
- ◆ začelo se je intenzivno pridobivanje mest za mlade raziskovalce, ki naj bi razširili raziskovalno polje inštituta;
- ◆ začela se je intenzivna prenova stavbe Kazina z ambicioznim programom s ciljem, da postane širše središče ne le inštitutskega delovanja, pač pa zgodovinopisja.

Zadnje desetletje razvoja Slovenije, okolja, v katerem inštitut deluje, označuje in opredeljuje finančna, gospodarska in v marsičem tudi družbena kriza. Modernizacijski procesi, vpenjanje slovenske znanosti v mednarodni okvir, postopna rast slovenske znanosti na primerjalnih lestvicah Evropske unije, vse to je bilo postavljeno na težko preizkušnjo tako za slovensko raziskovalno dejavnost v celoti kot za Inštitut za novejšo zgodovino.

Marsikatero od teh procesov je spremenjeni krizni položaj slovenske države in posledično slovenske raziskovalne dejavnosti močno okrnil. Res je nerodno v akademskih krogih razpravljati o denarnih virih, a starih modrosti, da je *denar*

sveta vladar, in še bolj ljudsko, da *brez denarja ni muzike*, pa vendar ne gre povsem zanemariti, čeprav je pogosto pomembneje vedeti, kaj z denarjem storiti. In inštitut je to vedel, nameraval je razširiti raziskovalni diapazon tako po vsebini kot kronologiji, še vedno pa v mejah novejšje zgodovine, načrtoval je pridobitev tretje programske skupine z osredotočenjem na zgodovino Republike Slovenije in odpiranje novih raziskovalnih tem skozi digitalno humanistiko.

V kriznem desetletju pa je bil prisiljen prilagoditi svoje ravnanje iz leta v leto zmanjšanim sredstvom. Ker je inštitut bil – in še vedno je – v veliki meri odvisen od nacionalnih raziskovalnih sredstev, ga je kriza države, v kateri so se javna sredstva za raziskovalno dejavnost zmanjšala za četrtno, neposredno prizadela. Srečna okoliščina za inštitut je bila, da so se sredstva stabilnega financiranja programskih skupin zmanjševala še najmanj, vendar pa so, zaradi zaostajanja cene raziskovalne ure, komaj ohranjala svojo zadostnost glede na nov plačni sistem v javnem sektorju, uveljavljen prav ob začetku krize. Pač pa so se inštitutu močno zmanjšali prilivi sredstev iz raziskovalnih projektov, za eno leto je odpadla možnost sredstva pridobiti, saj razpisa sploh ni bilo. Prihodki inštituta iz raziskovalne dejavnosti so se podobno zmanjšali in še v letu 2019 komaj dosegajo raven izpred leta 2008. V takih okoliščinah je projektni sistem v znanosti pokazal številne slabosti. Alibično je vodilna upravna struktura priporočala pridobivanje raziskovalnih projektov v evropskih skladih. Inštitut se je v tem poskusil in se še poskuša, a v tem prijemu ni bil uspešen, po svoji nerodnosti in objektivnih možnostih za zgodovinopisje. Tako je tudi inštitutska raziskovalna skupina stagnirala in težko prestala »priporočene« upokojitve zaradi varčevalnih ukrepov na državni ravni (ZUJF). Mlade doktorice in doktorji, ki so upali na raziskovalna mesta v skupinah, kjer so se izobrazili, so v velikem deležu šli, vsak po svoje. Inštitut je prav sredi ekspanzije razvoja mladih raziskovalcev – kar 10 jih je bilo leta 2009 zaposlenih na inštitutu – ohranil obseg raziskovalne skupine, vendar pa tudi na račun tega, da je lahko le omejeno vključil mlade raziskovalce, ki so prav tedaj končevali svoja doktorska usposabljanja. Trije od devetih mladih doktorjev zgodovinskih znanosti so se lahko vključili v raziskovalno skupino. Po krizi se zdaj razvija nova skupina mladih raziskovalk in raziskovalcev. Programski skupini sta ostali tista hrbtenica inštitutskega raziskovanja, ki je omogočala kolikor toliko smotrno načrtovanje dela in tudi razvoj novih raziskovalnih pristopov in tematik.

Tako so sredstva v določeni meri začela narekovati tempo in celo vsebino raziskovalnega dela, ki se je v večji meri osredotočilo na teme, obvladljive z dosegljivimi viri in omejenimi sredstvi. Pogrešamo pa več primerjalnih študij, s katerimi bi bolje vpeli specifično dogajanje v nacionalnem prostoru v širši evropski ali vsaj srednjeevropski, pa tudi jugoslovanski kontekst. Raziskovalci pa so vendarle uspevali vzdrževati dovolj pogoste stike s tujino in mednarodnimi strokovnimi organizacijami in predstavljati svoje raziskovalne dosežke na številnih znanstvenih konferencah v tujini. Pogostejše vstopanje v tuja in mednarodna okolja je postalo v tem času stalnica dela, ki je pripeljala tudi do spodbud za drugačno predstavljanje raziskovalnih rezultatov. Več bilateralnih projektov je

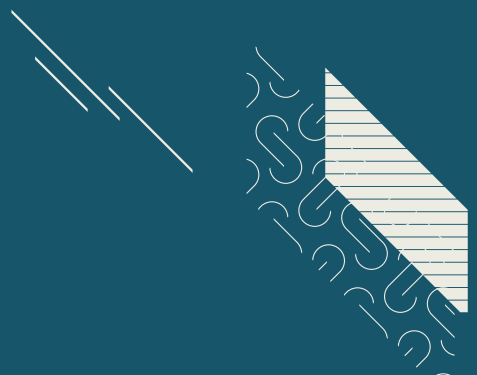
tudi institucionalno omogočilo več sodelovanja z raziskovalci in raziskovalnimi organizacijami na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter v Srbiji. Inštitutu je z enakim pristopom uspelo vzpostaviti rezultatsko plodno sodelovanje z japonsko historiografijo.

Precej podobno je stagniralo tudi neposredno prenašanje raziskovalnih rezultatov v visokošolsko izobraževanje. Kriza, ki se je odrazila tudi v visokošolskem izobraževanju, in prenehanje institucionalnih spodbud sta omejila sodelovanje raziskovalcev v dodiplomskih in magistrskih programih slovenskih univerz. Število sodelujočih je stagniralo, šele v zadnjem času se je povečalo, tako da je inštitut vendarle z vsaj enim nosilcem predmeta zastopan na kar štirih slovenskih univerzah.

Ko bo inštitut praznoval naslednjo obletnico, jo bo gotovo v novih prostorih. Pol desetletja nazaj je ustanovitelj odredil, da bo za državo racionalneje, da stavbo, v kateri je inštitut od dneva ustanovitve, nameni za umetniško izobraževanje. Petletno iskanje in urejanje novih prostorov se uspešno bliža zaključku, kaže se že prostorska komponenta njegovega delovanja. Želimo in upamo, da bodo tudi novi prostori prispevali k uspešnemu in še uspešnejšemu delu.

Obletnica, ki jo praznujemo, nam narekuje, da se spomnimo vseh sedanjih in nekdanjih sodelavcev, ki so prispevali svoje, verjamem, najboljše mogoče delo, da se je naš inštitut razvijal v današnji sodoben raziskovalni inštitut in uveljavil s svojimi raziskovalnimi dosežki. Poslanstvo in služba, to je pogosta povezava, ki je mnoge raziskovalce in tudi druge zaposlene vodila v to, da so naredili veliko več, kot je bilo od njih pričakovano. Iskrena zahvala za prispevek vseh zdajšnjih in upokojenih sodelavk in sodelavcev. Verjamem, da bo tako tudi v prihodnje, da smo skupinski duh in kolegialnost prenesli na druge!

Marko Zajc

Dileme dolgega trajanja

Zgodovinarji vemo, da je branje odvisno tako od bralca kot od trenutka branja. Branje preteklih inštitutskih poročil in zapisov ob obletnicah je zanimiva zgodovinarska izkušnja. Medtem ko nekateri pasusi delujejo povsem arhaično, spet drugi popolnoma nerazumljivo, naletimo tudi na stavke, ki bi jih lahko našli v lanskem poročilu. Gre samo za občutek, za projiciranje lastnih vzorcev v preteklost ali pa se določene dileme ponavljajo kot časovna zanka v znanstvenofantastičnem filmu? Kako so te dileme vztrajale, kot stalno prisotni izzivi ali kot vračajoče se dileme v zgodovinskih ciklih?

Pred vami ni zgodovina inštituta, pred vami je zgodba institucije skozi perspektivo sodelavca, ki je del te zgodbe malo več kot ducat let. Osnovna ideja prispevka je hkrati preprosta in kompleksna: skozi dolgo življenje ene institucije z dvema imenoma so se pojavljale (ali vztrajale) strukturno podobne dileme/dvojnosti v različnih časovnih kontekstih: dokumentiranje – raziskovanje, znanstveno – aplikativno, nacionalno – tematsko. To seveda niso edine dileme dolgega trajanja. Vprašanje financiranja, ki je bilo in ostaja ključno, puščam ob strani. Ob tako častitljivi obletnici se tarnanje ne spodobi. Prav tako se ne bom poglobljal v problematiko kadrovskega obnavljanja inštituta in v vprašanje uspešnega izkoriščanja izkušenj zrelih/bivših sodelavcev. Razglabljanju o tem, kdo je bil kdaj mlad in kdo ne, bi se rad izognil. O tem bodi povedano le to, da je za dobro delovanje ustanove nujno pravo razmerje med modrostjo in mladostjo.

V prispevku ne uporabljam imen. Ne zato, ker posamezniki ne bi bili pomembni, temveč zato, ker je v tako kratkem besedilu nemogoče omeniti vse sodelavke in sodelavce, ki so soustvarjali našo institucijo. Zavedam se, da brez njihovega požrtvovalnega dela, idealizma in ljubezni do zgodovinopisja danes ne bi praznovali šest desetletij obstoja. Poimensko navajam zgolj tiste posameznike, ki jih povzemam, kajti vemo, da brez citiranja zgodovinskih akterjev ne moremo verodostojno razpravljati o preteklosti. Prav tako zgodovinopisja ni brez interpretacije. Interpretacija pa vedno predstavlja tudi določeno mero tveganja: smo preteklost pravilno razumeli ali smo, če mi je dovoljen poulični izraz, popolnoma brcnili v temo?

Dokumentiranje – raziskovanje

Zgodovinopisje, oziroma preučevanje preteklosti na splošno, je vedno razdvojeno med zbiranjem/katalogiziranjem ostalin preteklosti (tako dokumentacije kot materialnih ostankov) ter raziskovanjem in interpretacijo virov. Z vidika institucij naj bi se s prvo nalogo ukvarjali muzeji in arhivi ter z drugo raziskovalni inštituti in tudi fakultete. Nelagodnega razmerja med obema principoma razmejitev nalog med institucijami ni razrešila. Če lahko na ustanovitev in razvoj inštituta gledamo kot na zgodbo diferenciacije na ravni dokumentiranje – raziskovanje, pa nam ista zgodovina govori tudi zgodbo o uspešni sinergiji obeh principov. Da ne gre za namišljeno dilemo, dokazuje že institucionalna zgodovina. Leta 1959 so novoustanovljeni inštitut sestavljali zaposleni iz Zgodovinskega arhiva CK ZKS in zaposleni iz Muzeja narodne osvoboditve. Z vidika delovnih nalog bi lahko postavili hipotezo, da sta se muzejska in arhivska ustanova združili v novo kvaliteto: raziskovalno institucijo. Medtem ko se je muzejska dejavnost leta 1962 z ustanovitvijo Muzeja ljudske revolucije Slovenije (danes Muzej novejšje zgodovine Slovenije) osamosvojila, pa je arhivska dejavnost vztrajala in uspešno sobivala z vse bolj znanstveno ustanovo. Da zgodba o dokumentaciji ne bi bila preveč preprosta, je nujno omeniti tudi dokumentacijsko dejavnost inštitutske knjižnice, ki ima prav tako pestro predzgodovino. Ob ukinitvi Znanstvenega inštituta leta 1948 sta knjižno gradivo te ustanove prevzela novoustanovljeni Inštitut za narodnostna vprašanja in Muzej ljudske revolucije. Ko je slednji postal del inštituta, je nova institucija posvojila tudi knjižnico muzeja, ki je po odhodu muzeja leta 1962 v večini ostala inštitutu. Posledično se lahko naša knjižnica danes pohvali tako z znamenitim D-fondom kot tudi z bogato zbirko serijskih publikacij.

Kot je ob 10-letnici inštituta zapisal njegov tedanji direktor Bogdan Osolnik, je bila že od vsega začetka v ospredju želja, da inštitut postane znanstvena ustanova, čeprav je hkrati priznaval, da je prehod od zbiranja gradiva na znanstveno raziskovanje precej težek proces. Prav tako je ugotavljal, da dileme dokumentiranje ali znanstveno raziskovanje sploh ne bi smelo biti, saj gre za komplementarni dejavnosti.

In res, dokumentacija se je zbirala tako v okviru arhiva kot v okviru knjižnice, sodelovali pa so tudi člani znanstvenoraziskovalnega oddelka. Iz preteklih pregledov zgodovine inštituta je razvidno, da je imel arhivski oddelek celotno obdobje obstoja nekoliko poseben položaj. V letu 1962 se je govorilo o izločitvi arhiva in njegovi pripojitvi Arhivu Slovenije, vendar se je vodstvo inštituta temu uprlo. Razlog naj bi bila narava arhiva iz vojnega in predvojnega obdobja, ki ga je bilo potrebno dešifrirati in opremiti s potrebnimi pojasnili in podatki. Tri desetletja kasneje (1992) je bil inštitutski arhiv prenesen v Arhiv Slovenije, inštitut pa je postal povsem znanstvena organizacija.

O raziskovalni naravi institucije v začetku devetdesetih let ni več nihče dvomil. In vendar se zgodba o dokumentiranju (bolje: evidentiranju) na inštitutu s tem

ni zaključila, temveč se je preselila na drugo raven. V letu 1997 je inštitut pričel z dolgoletnim projektom Nacionalna zbirka Žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. Večletno popisovanje in preverjanje žrtev je ponovno pokazalo pomembnost razmerja med dokumentiranjem in zbiranjem ter raziskovanjem in historično interpretacijo. Govorimo o času, ko so se je že razblinila pozitivistična vera v nevtralnost dokumentiranja.

Že sam način evidentiranja preteklosti je hkrati tudi že interpretacija. Brez znanstvene refleksije pa lahko takšno zbiranje delcev preteklosti postane žrtev historičnega revizionizma.

Vprašanje razmerij med dokumentiranjem in raziskovanjem se je zanimivo zapletlo po letu 2006, ko je inštitut presenetil s pionirskim vstopom v digitalno humanistiko. V okviru programa Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinarstva se je pričelo preslikavanje gradiva in po letu 2009 tudi objavljanje na spletnem portalu SIStory. Tudi digitalizacija je dokumentacija in vendar mnogo več kot to: omogoča iznajdbo inovativnih orodij za drugačno razumevanje historične realnosti, ki si je brez te infrastrukture ne moremo niti zamisliti. Hkrati pa odpira nove konceptualne dileme, s katerimi se bo zgodovinarstvo moralo ukvarjati v prihodnjih letih.

Znanstveno – aplikativno

Tudi vprašanja znanstvenosti in uporabnosti ni mogoče zlahka razrešiti. Na prvi pogled je dilema podobna razmerju med dokumentiranjem in raziskovanjem, vendar gre za drugačno dihotomijo.

Razmerje med znanstvenim in koristnim opozarja na zanimiv paradoks humanistike in družboslovja. Kot znanstveni disciplini lahko obstajata samo, če ju ne omejuje gola uporabnost, čeprav ne moreta obstati izven družbenega konteksta. Svoj smisel imata zgolj kot družbena refleksija. Povedano drugače: za družbo sta uporabni samo, če sta neuporabni.

Ker smo zgodovinarji, se sprašujemo predvsem, kako, kakšna in za koga je lahko zgodovina uporabna. Bi državne strukture sploh ustanavljale in vzdrževale zgodovinske institucije, če zgodovina ne bi bila koristna? Inštitutu so ob rojstvu mnogi namenili vlogo "servisa za proslave". Kot je ugotavljal Zdenko Čepič, se je vodstvo inštituta servisiranja otepal že v prvem letu. V poročilu za leto 1960 so zapisali, da takšne naloge motijo načrtno delo institucije. Ob desetletnici se je pojavila nevarnost drugačnega servisa. Predstavniki univerze so se zavzemali za to, da bi inštitut opravljal zgolj organizacijske in dokumentacijske usluge za raziskovanje univerzitetnih profesorjev in zainteresiranih posameznikov. Poleg tega so na vodstvo pritiskale družbenopolitične organizacije, ki so si želele ideološko pravoverni zgodovinski servis, kamor bi lahko vodilni družbenopolitični

delavci poklicali in dobili jasen odgovor, ali je neka zgodovinska interpretacija pravilna ali ne. Če je vodstvo inštituta vztrajno zavračalo tovrstne redukcije dela na čisto uporabnost, pa je po drugi strani ponosno poudarjalo splošno družbeno korist institucije za gradnjo socialistične družbe in za slovenski narod.

Definicija koristnosti se je s časom spreminjala. Inštitut je postal in ostal servis za novejšo zgodovino za širšo javnost.

Veliko vlogo pri tem je igrala inštitutska knjižnica, ki še vedno opravlja (sicer nepriznana in podfinancirano) funkcijo osrednje slovenske specialne knjižnice za raziskovalce in študente novejše zgodovine. Temeljno znanstveno delo je potekalo v okviru raziskovalnih načrtov in (velikih) projektov pred letom 2000 ter v okviru obeh raziskovalnih programov in temeljnih projektov od takrat do danes. Sodeč po pregledih zgodovine inštituta je bil največji poudarek na aplikativnosti v prvem desetletju obstoja (predvsem v smislu vzdrževanja ideološke strukture družbe) in po spremembi družbenega sistema 1990/91, ko je v znanstveni politiki zavladalo geslo uporabnosti za gospodarstvo. Direktorica Jasna Fischer se je odločno zoperstavila težnjam po goli koristnosti, po drugi strani pa je vodstvo (obe prejšnji direktorici in sedanji direktor) uspešno pritegnilo sredstva iz naslova aplikativnih projektov.

Prvi "pravi" aplikativni projekt (1994) na temo slovensko-italijanskih odnosov je bil neposredno uporaben za zunanjo politiko mlade države. Sledili so aplikativni projekti z vojaškimi tematikami in problematiko judovskega premoženja. Sodelavke in sodelavci inštituta so slovenski državi svetovali v okviru različnih državnih in bilateralnih komisij (npr. Mešana slovensko-italijanska zgodovinsko-kulturna komisija, Svetovalna skupina za arbitražni sporazum o rešitvi mejnega vprašanja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško). Aplikativnih sodelovanj z zasebnimi in javnimi ustanovami se je še zlasti veliko nabralo v zadnjih dveh desetletjih: od sodelovanja z Državnim zborom RS in veteranskimi združenji do sodelovanja s podjetji in bankami. Če verjamemo, da je izrečena modra beseda tudi koristno dejanje, in če sledimo množici intervjujev, javnih nastopov in medijskih izjav inštitutskih sodelavcev, potem lahko upravičeno trdimo, da je inštitut še vedno neposredno koristen za širšo slovensko javnost.

Nacionalno – tematsko

V prvih desetletjih obstoja institucije je vprašanje tematskega pristopa obvladovala zahteva po preučevanju razrednega vidika v zgodovini. O tem, da je inštitut nastal z ideološkim namenom, vendar z znanstveno ambicijo, ni nikakršnega dvoma. Kot je ugotavljal Aleš Gabrič, so o potrebi po raziskovanju novejše zgodovine po drugi svetovni vojni razpravljali tako zgodovinarji kot partijski voditelji. Dilema med poudarkom na nacionalni zgodovini in poudarkom na delavskem gibanju je bila razvidna že iz utemeljitve ustanovitve inštituta, ki omenja Institut za novejšo politično zgodovino Slovencev oziroma Institut za zgodovino delavskega gibanja in KP na Slovenskem.

Prevladalo je skrajšano drugo ime, a nacionalna komponenta se ni umaknila razredni, temveč se ji je prilagodila. Zdi se, da so se sodelavci inštituta od samega začetka borili za pravico do preučevanja nacionalne zgodovine in da jih je ime vendarle nekoliko omejevalo. Razširitev na polje splošno-nacionalnega so utemeljevali z dvema argumentoma: delavsko gibanje naj bi bilo ključno za zgodovino slovenskega naroda v moderni dobi; brez poznavanja širše slovenske zgodovine pa delavskega gibanja enostavno ni mogoče razumeti. Vprašanje nacionalnega okvira je pomenilo v kontekstu socializma tematsko razširitev dela in nekakšno osvoboditev od ozkih ideoloških smernic. Istočasno je ukvarjanje z nacionalnimi temami dvigalo družbeni ugled institucije. Omogočalo je participacijo pri ustvarjanju (socialističnega) slovenskega nacionalnega narativa.

Poleg tega je priznanje nacionalnega pomena omogočalo relativno enakopravno mednacionalno sodelovanje tako v okviru Jugoslavije kot zunaj nje. Z današnjega stališča zveni nekoliko nenavadno, vendar ne pretiravamo, če rečemo, da je v tej dobi raziskovanje nacionalnega vidika odpiralo tudi transnacionalno perspektivo.

Razmerja med nacionalnim in tematskim ni določal samo odnos do razrednega, pač pa tudi dilema, katere tematike iz preteklosti sploh preučevati. V tem pogledu se je na inštitutu že zelo zgodaj uveljavilo raziskovanje gospodarske in socialne zgodovine. Tudi preučevanje teh tematik je utemeljevalo nacionalni narativ, po drugi strani pa ga je že od samega začetka močno presegalo. Poglobljeno raziskovanje gospodarskih struktur in konjunktur, raziskovanje dolgega trajanja, vsakdanjega življenja, vse to je krepilo primerjalno in transnacionalno perspektivo ter dajalo pomembno protiutež preveliki osredotočenosti politične zgodovine na nacionalni okvir.

V osemdesetih letih se je v praksi razredno vedno bolj umikalo nacionalnemu. Čeprav se je sprememba imena inštituta zgodila v obdobju eksplozije slovenskih nacionalnih čustev (1989), pa je vodstvo pokazalo dovolj treznosti in ni podleglo skušnjavi, da bi v novo ime inštituta "vžgali" nacionalni pečat.

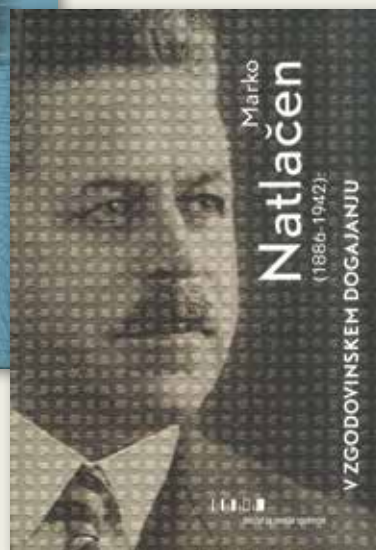
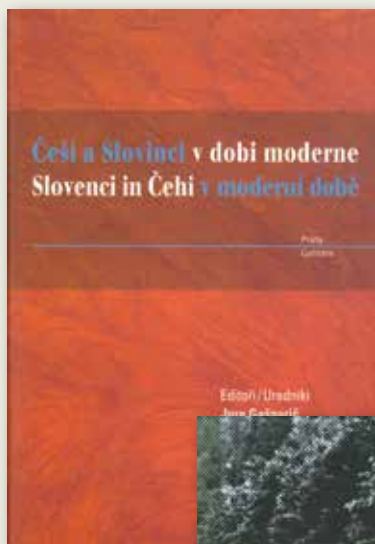
Raziskovanje novejšje zgodovine ne potrebuje dodatnih omejitev. Sodelavke in sodelavci inštituta so v času predtranzicijskega vrenja premišljeno zapolnjevali vrzeli v novejši zgodovini slovenskega prostora, kar se je nadaljevalo tudi v naslednjih desetletjih. Inštitut je v veliki meri utemeljil sodobno slovensko novejšjo zgodovino, tako skozi množico knjig in člankov kot tudi s sodelovanjem v pedagoškem procesu (učbeniki, šolske komisije, predavanja na fakultetah).

Za inštitutski diskurz novejšje zgodovine v prvih dveh desetletjih samostojne države je značilno dvoje: a) utemeljevanje zgodovine slovenskega nacionalnega razvoja (narodnoemancipacijski pogled) in b) umeščanje slovenskega razvoja v širši kontekst (primerjalni in transnacionalni pogled).

Vse bolj povezano globalno zgodovinopisje v zadnjih letih terja od zgodovinark in zgodovinarjev skepso do nacionalnih narativov. Tudi na inštitutu se uveljavlja

občutljivost pred zdrsom v metodološki nacionalizem. To pa ne pomeni zavračanja pomena slovenskega nacionalnega razvoja, temveč uveljavljanje novih pristopov. V mednarodnem zgodovinopisju je precejšnje zanimanje za slovenski primer z vidika primerjav in preučevanja medsebojnih povezanosti.

S pisanjem člankov za tuje revije in zbornike ne predstavljamo samo slovenskega zgodovinskega razvoja tuji javnosti, temveč tudi vadimo razmišljanje o slovenski zgodovini izven uveljavljenih okvirjev. V tem ustvarjalnem sobivanju nacionalnega in širšega se gotovo skriva pomemben del prihodnosti našega raziskovalnega dela.

Od ene teme do zgodovine »časarkoli« in »skoraj vsega«: preučevanje gospodarske in socialne zgodovine na Inštitutu za novejšo zgodovino

Ko je bilo 20. stoletje še zelo mlado in je bila zgodovina predvsem »znanost o narodih«, je imelo slovensko zgodovinopisje veliko težavo. Še preden smo se Slovenci uspeli prešteti, ugotoviti, do kod zares segamo, in se dogovoriti, kdo je naš in kdo ne, že so nam Engels, Ranke in drugi povedali, da smo nezgodovinski narod. Narod, ki ni nikoli oblikoval svoje državnosti, ki je brez velikih voditeljev, brez herojev, vojskovodij, brez velikih bitk. In ker imamo Slovenci to nenavadno značilnost, da nas zelo zanima in intrigira način, kako nas vidijo in dojemajo tujci, najsi bodo to tuje institucije, politiki, naključni popotniki ali tujci, ki jih je k nam zanesla usoda, smo ta pogled sprejeli in ponotranjili. Oblíž na ranjeno srce in ponos je spet, kako prikladno, prišel izpod peresa tujca, Ludwika Gumplowicza, ki je iz nas naredil predmet preučevanja, kar je pomenilo, da smo vendarle zanimivi. S tem, da je relativiziral razlike med ocenjevanjem zgodovinskih in nezgodovinskih narodov, ki so bile v znanstvenem diskurzu ob koncu 19. stoletja vseprisotne, nam je sporočil, da Slovence, ki v zgodovini še nismo imeli svoje države, vendarle povezuje močna sila, ki izhaja iz naše jezikovne in kulturne specifičnosti. In da je to vredno preučiti, popisati in ohraniti.

Slovensko zgodovinopisje na začetku 20. stoletja je bilo odsev svojega časa in razmer, v katerih je nastalo. Obrnilo se je v iskanje temeljev, začetkov, korenin, ob obravnavi novejših obdobij pa je čutilo precejšnjo zadrego: o čem le pisati? Še prva svetovna vojna, ki je nekatere druge narode pravzaprav "naredila", je za Slovence pomenila novo zadrego: države, za katero so se (večinoma) borili, ni bilo več, prav tako pa ni bilo jasno, ali naj se počutijo kot zmagovalci ali poraženci. Ob pomanjkanju velikih tem je, in to med prvimi v Evropi, pozornost preusmerilo na gospodarsko-družbeni vidik razvoja. Preučevanje širših plasti prebivalstva, zlasti kmečkega in z njim povezane agrarne zgodovine, je slovensko historiografijo postavljalo v trend, pa čeprav le po sili razmer.

Druga svetovna vojna je pomenila prelom z vsem tem. Ponudila je veliko temo, heroje in negativce, boj za idejo, za narod. Slovenci smo bili končno na pravi strani zgodovine. Končno zmagovalci. Historiografija naj bi temu sledila, težava, ki jo je oblast kmalu zaznala, pa je bila, da te velike zgodbe ni imel kdo pisati. Zgodovinarjev, ki so se pred tem ukvarjali s Karantanijo, kosezi in knežjim kamnom, ni bilo mogoče preusmeriti čez noč. Pojavila se je potreba po zgodovinarjih, ki bi se ukvarjali z novejšo zgodovino, ki bi preučevali delavsko gibanje, boj za svobodo in ki bi Slovence umestili znotraj zgodovine drugih jugoslovanskih narodov. Potrebovali so zgodovinarje pravih svetovnih nazorov in ne zgolj »apolitično naštevanje datumov in ofenziv«. Zgodovinarji so, kot predstavniki delavskega razreda, dobili svojo nalogo pri izgradnji pravične in brezrazredne družbe in ker institucije, ki bi izpolnjevala take zahteve, ni bilo, jo je bilo treba ustvariti.

In rodil se je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, današnji Inštitut za novejšo zgodovino, ki naj bi opravil to nalogo. Ob častitljivi obletnici Inštituta za novejšo zgodovino velja pomisliti, kdaj in zakaj je bil pravzaprav ustanovljen, saj je le tako mogoče ovrednotiti pot, ki jo je v teh šestih desetletjih prehodil, predvsem pa njegov prispevek k slovenski znanosti in slovenskemu zgodovinopisju. V tem času se je razvil v moderno humanistično raziskovalno ustanovo, ki je prvotni predmet svojih raziskav že zdavnaj prerasla in preseгла: ustanovljen je bil namreč za preučevanje zgodovine komunistične partije, za zbiranje, hrambo in analitično obdelavo arhivskega gradiva iz novejšega obdobja ter za ustvarjanje temeljne literature za poučevanje zgodovine 20. stoletja v šolah. Ob pomembnosti preučevanja in načrtnega popisovanja zgodovine osvobodilne vojne, partizanskega gibanja ter novejše politične zgodovine Slovencev, delavskega gibanja, ljudske revolucije na Slovenskem ter socialističnega graditve v LRS sta gospodarska in socialna zgodovina stopili v ozadje in nista bili postavljeni v fokus raziskovanja.

Ob ustanovitvi inštituta je bilo določeno, da bodo osrednje teme raziskovanja delavsko gibanje, njegov razvoj in rezultati, ki jih je doseglo. Sprva so bili njegovi sodelavci torej ozko usmerjeni v preučevanje politične zgodovine, omejitev, ki so iz tega izhajale, pa so se kmalu začeli zavedati tudi raziskovalci sami – vodstvo in ustanovitelj pa nekoliko pozneje. Preučevanje delavskega gibanja brez sočasnega preučevanja gospodarske zgodovine se je kaj kmalu izkazalo za jalovo početje, ki ni dalo pravih rezultatov. Znanstveno preučevanje zgodovine delavskega gibanja je ostalo prevladujoča opredelitev delovanja inštituta samo na papirju, saj novo raziskovalno področje ni bilo nikoli uzakonjeno, vendar pa se je izvajalo v praksi. Raziskovalci so sami, na lastno pobudo začeli presegati ozke okvirje, ki jim je določil ustanovitelj, ter tako *de facto* zgradili inštitut, ki je raziskoval novejšo zgodovino slovenskega naroda, kar je vključevalo politične, socialne, gospodarske in kulturne razmere na Slovenskem. Inštitut je postal osrednja institucija za preučevanje celovite narodne zgodovine novejšega obdobja, kmalu pa so začeli iskati tudi povezave s širšim srednjeevropskim prostorom ter preučevati njegov vpliv na slovensko novejšo zgodovino, na gospodarski in socialni razvoj, kar je še dodatno pomenilo odmik od prvotnih raziskovalnih tem, ki so svoje bistvo in svoj cilj iskale v povečevanju jugoslovanske ideje.

Pomanjkljivosti usmerjenosti v tako ozko področje politične zgodovine so se pokazale takoj in raziskovalci so si teme samoiniciativno začeli prilagajati in širiti. Opaznejši odklon od prvotne usmeritve se je začel po letu 1964, ko se je na inštitutu zaposlil prvi zgodovinar, ki je bil izrazito usmerjen v gospodarske teme in ki se je že pred prihodom na inštitut sistematično ukvarjal s tematikami s področja gospodarske zgodovine. Že samo dejstvo, da so kolektiv okrepili prav z gospodarskim zgodovinarjem, je bilo odsev zavedanja, da zgodovine delavskega gibanja ni mogoče preučevati in razlagati brez poznavanja razvoja gospodarstva in z njim povezanih splošnih socialnih razmer v družbi. Preučevanje zgodovine gospodarstva, kmetijstva, obrti in zgodnje industrializacije in s tem povezanih socialne, poklicne pa tudi politične in narodnostne strukture prebivalstva na Slovenskem je postalo eno izmed temeljev poznavanja in razumevanja delavskega gibanja, njegovega razvoja in poteka. Kljub dejstvu, da je poudarek še vedno ostajal na politični zgodovini, je očitno obstajalo zavedanje o pomenu poznavanja gospodarske in socialne problematike. Inštitut s prej ozko določenim raziskovalnim področjem je vse odločneje posegal na polje družbene zgodovine. Spremembe se niso dogajale kar same od sebe, temveč so bile povezane z vsako novo generacijo raziskovalcev, ki je na inštitut prinesla nov svež veter in nove ideje. V takratni ureditvi so imeli raziskovalci namreč relativno proste roke pri izbiri raziskovalnih tem in področij. V sodelovanju z vodjo raziskovalnega oddelka in z njegovim soglasjem so se tako vedno bolj odvrčali od prvotno načrtane raziskovalne smeri.

V osemdesetih letih je na inštitut pljusknil nov val sprememb. S prihodom nove, mlajše generacije slovenskih zgodovinarjev sta gospodarska in socialna zgodovina prenehali zgolj dopolnjevati preučevanje politične zgodovine.

Raziskave o načinu življenja v preteklosti, o socialni in poklicni sestavi, o načinu življenja meščanov, oblačilni kulturi, modi, prehrani, življenjskih in higienskih navadah in kriminaliteti so stopale vse bolj v ospredje; zanimanje za prvotno načrtane smeri raziskav pa je postopno zamiralo oz. preučevanje zgodovine proletariata je naravno prešlo v preučevanje gospodarskih procesov. Preseganje okvirov zgodovine delavskega gibanja je pomenilo začetek raziskovanja strukturnih sprememb v gospodarstvu, demografske podobe, migracij, industrializacije in deagrarnizacije slovenske družbe, pa tudi vseh socialnih izzivov, ki so se ob tem rojevali.

Prvo prelomnico je predstavljalo leto 1993. Do takrat je posamezno raziskavo opravljal en sam raziskovalec, ki je bil pri svojem delu povsem avtonomen in si je delo določal sam. Z uvedbo financiranja preko raziskovalnih projektov pa se je narava dela korenito spremenila in postala bolj timsko usmerjena. Raziskave so postale časovno bolj zamejene, raziskovalci pa so bili vse bolj prisiljeni prehajati med področji in pokrivati različne raziskovalne teme in tako postajali vse bolj fleksibilni. Kljub dejstvu, da je posamezni raziskovalec stopal nekoliko v ozadje in da je bil poudarek predvsem na izvajanju projekta in njegovi vsebini, pa so na

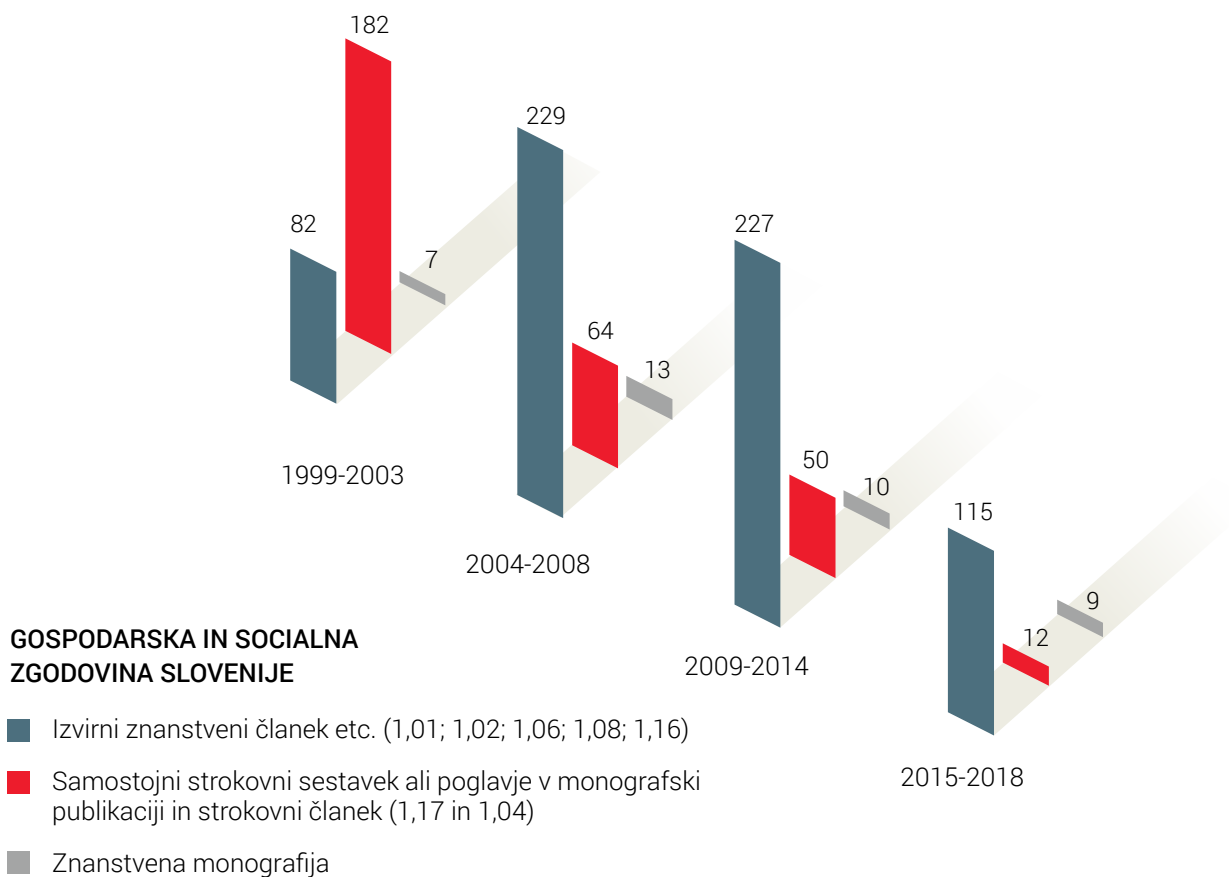
Inštitutu za novejšo zgodovino vendarle vedno ostali v ospredju zgodovinarji, vsak s svojo osebnostjo in z lastnimi interesi. Skupina za preučevanje gospodarske in socialne zgodovine se je tako v veliki meri formirala okrog nekaj karizmatičnih osebnosti, ki so posebleljale skupino in vsaka svojo raziskovalno paradigmo. Ob dejstvu, da sta gospodarska in socialna zgodovina predmet sistematičnega in kontinuiranega proučevanja postali šele v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja, je delo slonelo na maloštevilnih kadrih, ki so bili vsi po vrsti pionirji in so orali ledino na področju lastnih raziskav. Soočati so se morali s pomanjkanjem poglobljenih dolgoročnih, komparativnih raziskav, celovitejši pregled gospodarske in socialne zgodovine Slovencev pa so morali pravzaprav šele ustvariti, kar jim je uspelo s *Slovensko novejšo zgodovino*, temeljnim delom, ki sta ga s skupnimi močmi leta 2005 ustvarili obe inštitutski programski skupini. Skozi različna obdobja je raziskovalno skupino soustvarjalo 18 raziskovalcev, v njenem okviru se je usposabljal pet mladih raziskovalcev, trenutno pa šteje osem članov.

Druga velika prelomnica se je zgodila po letu 1999, ko je večina raziskovalnega dela začela potekati preko raziskovalnih programov. Na inštitutu sta zaživela dva raziskovalna programa v dveh raziskovalnih skupinah, ki sta bili zasnovani vsebinsko in ne kronološko in ki sta bili sprva uravnoreženi tako po številu raziskovalcev kot po njihovi usposobljenosti. Začetna skepsa o smiselnosti ločevanja inštituta na dve polovici je bila kmalu presežena in razdelitev se je obdržala. Preučevanje socialne in gospodarske zgodovine se je skoncentriralo znotraj skupine, ki se je sprva imenovala Gospodarska in socialna zgodovina Slovencev od sredine 19. stoletja do 1990 in jo že od njene ustanovitve naprej vodi Žarko Lazarevič.

Strokovna pa tudi širša javnost sta raziskave na področju gospodarske zgodovine sprva spremljali s precejšnjo zadržanostjo. Te teme so sprva veljale za manj pomembne in relevantne, tako za znanost samo kot tudi za cilje, ki jih je zasledovala oblast. Raziskovalci so dejansko uspeli utemeljiti novo raziskovalno področje z novimi, inovativnimi metodološkimi pristopi in to v času, ko se je v središču še vedno postavljalo predvsem velike politične in ideološke prevrate.

Gospodarska zgodovina je po zaslugi zgodovinarjev, ki so delovali znotraj raziskovalne skupine, postala ne samo legitimno, temveč tudi eno od vodilnih področij preučevanja.

Inštitut za novejšo zgodovino je bil vodilna, dejansko pa tudi edina znanstveno-raziskovalna institucija na Slovenskem, ki se je načrtno in kontinuirano posvečala ekonomski zgodovini in razvoju. Raziskavam industrializacije od začetka 18. stoletja dalje je sledilo preučevanje gospodarskega razvoja med obema vojnoma, razvoja industrije, nacionalne pripadnosti nosilcev kapitala, demografskih kazalcev, socialnopolitičnega in materialnega položaja delavstva ter sindikalnih organizacij. Temu je sledilo raziskovanje gospodarskega razvoja po drugi svetovni vojni, pri čemer so se raziskovalci začeli pionirsko ukvarjati tudi z interakcijo med gospodarstvom in politiko po drugi svetovni vojni, poglobljeno pa tudi z

vprašanji razvoja agrarnega sektorja v času socializma. Vsak nov raziskovalec je v skupino prinesel nov zagon. Agrarna zgodovina, ki je veljala za eno od klasičnih tem slovenskega zgodovinopisja, je po zaslugi inštitutskih raziskovalcev dobila novo perspektivo. Zgodovino agrarnega gospodarstva so osvetljevali preko fenomenov, kot so bila združništvo, zadolževanje in propadanje slovenskih kmetij ter posledično množično izseljevanje iz slovenskih dežel. Opirali so nove teme, na primer razvoj bančništva in podjetništva, in s svojim delom zaznamovali naslednje generacije ekonomskih zgodovinarjev. Ti so načenjali nove in pogosto spregledane teme, bistvene za razumevanje ekonomskega razvoja v preteklosti. Omeniti velja zlasti raziskave monetarne politike 19. stoletja, prvi v Sloveniji nasploh pa so se na inštitutu ukvarjali s problematiko gospodarske tranzicije ob koncu socialistične ureditve. Na temeljih, ki jih je postavila starejša generacija ekonomskih zgodovinarjev, in ob upoštevanju modernih raziskovalnih konceptov se je izoblikovala prava gospodarskozgodovinska šola, ki je slovensko zgodovinopisje obogatila z vrsto temeljnih študij. Bibliografija omenjenih raziskovalcev je impresivna. Še po letu 2000 je bila vodena načrtna kadrovska politika, ki je obetala pomladitev kadra in odpiranje novih raziskovalnih tem, do česar pa nazadnje ni prišlo. Ironično je, da je gospodarska kriza najgloblje prizadela prav področje raziskav gospodarske zgodovine. Ob upokojitvah, odhodih uveljavljenih raziskovalcev na druge institucije ter raziskovalni preusmeritvi

nekaterih raziskovalcev, ki so sicer ostali na inštitutu, je skupino zagotovo zaznamovalo tudi dejstvo, da zaradi varčevalnih ukrepov in pomanjkanja sredstev ni uspela zaposliti dveh mladih raziskovalcev, ki sta se usposabljala na inštitutu. Raziskave zgodovine podjetništva od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne in problematike regionalnega razvoja Slovenije v 20. stoletju so tako obstale, vrzel na področju raziskav ekonomske zgodovine pa skušajo zapolniti preostali člani programske skupine. Trenutno so med pomembnejšimi zlasti raziskave slovenskega finančnega sektorja v evropskem kontekstu in analize strukturnih, ekonomskih in socialnih sprememb v času socializma. Optimizem vzbuja tudi dejstvo, da se v skupini trenutno usposablja mlada raziskovalka, ki se ukvarja z razvojem bančništva, hranilništva ter s splošno ekonomsko situacijo na Kranjskem do leta 1918, s čemer skupina ohranja fokus na celotno kronološko obdobje, ki naj bi ga pokrival Inštitut za novejšo zgodovino.

V nasprotju z gospodarskimi tematikami je bilo področje socialne zgodovine dolgo projekt enega samega raziskovalca, ki pa je za nove teme vedno znova znal navdušiti tudi raziskovalce, ki so bili v osnovi bolj usmerjeni v gospodarsko problematiko. V slovensko zgodovinopisje so uvedli zgodovino vsakdanjega življenja in malega človeka skozi mikrozgodovinske študije in skupina je uspela uveljaviti novo raziskovalno paradigmo ter jo v veliki meri tudi poosebljati. Raziskovalci so vse pogumneje premikali meje in se ukvarjali s temami, ki so svetlobna leta daleč od tistega, kar je bilo kot predmet preučevanja zapisano v ustanovnih aktih inštituta. Ustanovni očetje in matere bi se verjetno zdrznili ob temah, kot so alkoholizem, sodomija, prostitucija itd. Somišljenike so preučevalci socialne zgodovine našli tudi v raziskovalcih na drugih institucijah, ki so se zbrali okrog revije *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* in ki so nato skupaj vstopali v vlažna, zatohla, smrdljiva ter smrtonosnih mikrobov polna prebivališča kmečkega prebivalstva in mestnega proletariata. Rankejevo znamenito »wie es eigentlich gewesen« so tako dvignili na povsem novo raven ter zabrisali meje o tem, kaj je zgodovina ter katere teme so sploh vredne preučevanja. Dokazali so, da brez preučevanja prehranskih navad, oblačilne kulture, spolnih bolezni, moralnih odklonov, marginalnih družbenih skupin, nasilja in še česa ne moremo zares reči, da vemo, kako so se »stvari pravzaprav zgodile«.

Znotraj skupine so bile tako pogosto združene na prvi pogled nezdružljive tematike, kot so vprašanja podjetniških strategij in praks, razmerja med kmetijstvom in industrijo, analiza slovenskega finančnega sektorja, finančnih institucij in načinov finančnega posredništva v evropsko razvojno dimenzijo in vprašanja moralnih deviacij, ki so nakazovala spreminjanje tradicionalnih vrednot in spremembe v miselnih okvirih družbe na Slovenskem. Kljub formalni delitvi na dve raziskovalni skupini so raziskovalci s svojim širokim znanjem in samoiniciativnostjo vse pogumneje združevali na videz nezdružljive svetove in niso dovolili, da bi jih formalna delitev raziskovalnih področij preveč ukalupljala. Raziskovalno so se angažirali tako na poljih družbene, socialne, gospodarske, kulturne kot tudi politične zgodovine. Raziskave socialnih in gospodarskih nazorov v 18. in 19. stoletju, moralnih odklonov, podeželja in revnega mestnega

proletariata na eni strani ter sveta meščanske elite, izobraženstva in meščanske ideologije v 19. in 20. stoletju na drugi, pa tudi nacionalnih ideologij in oblikovanja narodov v srednji in zahodni Evropi so pomenile most med gospodarskimi in socialnimi raziskavami, roko pa so pravzaprav ponujali tudi drugi raziskovalni skupini, ki se je na inštitutu posvečala političnim in kulturnim problematikam. Po zaslugi raziskovalcev drugih humanističnih profilov, ki so postali del raziskovalne skupine, pa je le-ta postala še bolj interdisciplinarna in je začela presegati okvire zgodovinopisja.

Ločnica med socialnimi in gospodarskimi zgodovinarji se je do danes na inštitutu precej zabrisala. Združujejo in povezujejo jih predvsem konceptualna načela: dolgoročnost raziskav, komparativnost, kavzalna strukturiranost, analiza historičnih procesov v njihovi celoti. Nekoliko natančnejši pogled nam razkriva, da je skupina že od nastanka naprej težila predvsem k preučevanju ekonomskih in socialnih transformacij na Slovenskem, ki so se dogajale tako na prehodu v industrijsko družbo kot tudi pozneje, ob vsakokratni menjavi državnih okvirjev. Industrializacija je tako predstavljala predvsem ozadje transformacij v slovenski družbi in bila podlaga za socialno in gospodarsko modernizacijo. Z vprašanji transformacije gospodarstva, uveljavljanjem tržne ekonomije, makroekonomske stabilizacije, privatizacije in s spremembami v realnem in finančnem sektorju, pa tudi s tem neločljivo povezano socialno transformacijo, usodami industrijskega delavstva in delavskih pravic ter spremembami v socialnovarstvenih sistemih so se inštitutski sodelavci ukvarjali kot prvi.

Ob vseh raziskavah, ki jih je skupina uspela izvesti v zadnjih desetletjih, pa ni mogoče prezreti dejstva, da je bila s strani financerjev pogosto (po krivici) spregledana. V dvajsetih letih obstoja ji je bilo dodeljeno le pet raziskovalnih projektov, zadnji o strategijah in praksah energetske oskrbe v Sloveniji je potekal med letoma 2011 in 2014. Zgolj na papirju so tako ostale teme, kot so zgodovina oglaševanja, zgodovina skupnosti Alpe Adria, zgodovinski pogled na marginalne družbene skupine, kot so berači, potepuhi in Romi, zgodovina samomora in duševnih bolezni, zgodovina čustev, historična analiza kolektivnih strahov, zgodovinska obravnava družinskega nasilja, zgodovina alkoholizma, razvoj podjetništva v historični perspektivi ter analiza posledic ekonomskih in družbenih kriz v Sloveniji. Nekatere so raziskovalci uspeli obdelati bolj kot ne na lastno pobudo, nekatere pa še čakajo na ugodnejši čas.

Če je iz financiranja mogoče sklepati o prioritetah, potem je očitno, da ostajata sodobna slovenska gospodarska in socialna zgodovina večinoma spregledani. Latinski pregovor *Deficiente pecunia deficit omne* pa se v tem primeru vendarle ne izkaže za resničnega. Kljub pomanjkanju projektne denarja so raziskovalci v zadnjih letih uspeli objaviti več kot 400 del (monografij in znanstvenih člankov), organizirati večje število znanstvenih posvetov ter še na druge načine razširjati svoja spoznanja. Sodelovali so pri pomembnih nacionalnih projektih, kot so

pisanje gesel za *Enciklopedijo Slovenije*, *Slovensko novejšo zgodovino*, *Slovensko kroniko 19. in 20. stoletja*, v zadnjem času pa je odmevno zlasti sodelovanje pri publikaciji *Historical dictionary of Slovenia*, ki je izšla v ZDA. Vključujejo se v pedagoški proces na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, Fakulteti za humanistiko na Univerzi v Novi Gorici in na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, so mentorji mladim raziskovalcem, pojavljajo pa se tudi med avtorji učbenikov za pouk zgodovine v srednjih šolah. Raziskovalci so poleg tega ves čas vpeti tudi v mednarodne raziskave, kjer dosegajo odmevne rezultate. V zadnjih letih so aktivno sodelovali z raziskovalnimi skupinami iz Avstrije, Nemčije, Srbije, Bolgarije ter s Češke, Slovaške in Japonske v več interdisciplinarnih mednarodnih raziskovalnih projektih. Sodelujejo v uredniških odborih revij, kot so *Acta Histriae*, *Zgodovina za vse*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, *Zgodovinski časopis*, *Bankarstvo*, *Romanian review of financial and banking history*. Za svoje delo prejemajo domača in tuja priznanja: raziskovalci v skupini so prejemniki nagrade Klio, nagrade Antona Gindelyja za kulturo in zgodovino srednje, vzhodne in južne Evrope, odlikovanja Chevalier des Palmes academiques, avstrijskega častnega križa za znanost in umetnost I. reda, priznanja ARRS za izjemne dosežke na področju zgodovinopisja pa tudi nagrade Ervina Dolenca za najboljši knjižni prvenec.

Raziskovalci, ki se danes na Inštitutu za novejšo zgodovino posvečajo preučevanju socialne in gospodarske zgodovine, v veliki meri uspešno sledijo smernicam modernega zgodovinopisja in vsak iz svojega zornega kota osvetljujejo teme, kot so revščina, lakote, pomanjkanje in drugi socialni izzivi, s katerimi so se soočali posamezniki in ki so odslikavali krizo vrednot v hitro spreminjajoči se družbi v zadnjih dveh stoletjih. Problematike socialne modernizacije so tako večplastne, da nujno zajemajo tako socialne kot tudi ekonomske aspekte. Raziskovalci v ospredje postavljajo zgodovino oglaševanja in potrošništva, osvetljujejo problematike staranja in medgeneracijskega sožitja, spremembe življenjskega stila, konfrontacije tradicionalnih meščanskih kapitalističnih in socialističnih vrednot, problematiko razmerij med trgom, podjetji in državo, vzpostavljanje socialnovarstvenih sistemov, kot je pokojninski sistem, ter razmerje med javnim in zasebnim tako v gospodarskem kot tudi v socialnem razvoju.

Inštitut, ki je bil prvenstveno ustanovljen za preučevanje politične zgodovine, je danes torej dom zgodovine procesov brez letnic in velikih imen, ki slovenski družbi postavlja ogledalo in osvetljuje razvojni razkorak v primerjavi s sosednjim evropskim prostorom.

Ta je bil očiten ne samo na ekonomski, temveč tudi na kulturni in miselni ravni. Zavračanje linearne zgodovine izhaja tudi iz zavedanja o globokem strukturnem razkoraku znotraj same slovenske družbe in različnih ritmih transformacij in modernizacijskih procesov, saj so se pripadniki različnih družbenih slojev nahajali v različnih fazah razvoja: svetovi meščanstva, ki je sledilo modnim trendom, ki so jih narekemale evropske metropole, ter prebivalstva odročnejših in ekonomsko manj razvitih področij so namreč ostajali svetlobna leta narazen. Primerjalnoanalitični pristop razkriva, da modernizacijski procesi na Slovenskem

niso bili nikakršen unikum, temveč da je bilo slovensko ozemlje povsem vpeto v evropsko realnost, da se je odzivalo na impulze, ki so prihajali iz sosednjih dežel, da pa so tukajšnje razmere vendarle specifične do te mere, da jih je vredno preučevati in da predstavljajo dobro študijo primera. Skupina načrtno sooča makro in mikronivo posameznih družbenih fenomenov, saj s študijami primerov v središče svojih raziskav postavlja ljudi, njihov način dojemanja sveta, sledi, ki so jih pustili v prostoru in času, ter njihovo aktivno vlogo pri procesih preoblikovanja družbenega in gospodarskega okolja. Z interdisciplinarnostjo in različnimi inovativnimi metodološkimi pristopi raziskovalci vedno znova potrjujejo tezo, da ljudje niso zgolj pasivni sprejemniki sprememb, temveč aktivni socialni akterji. Raziskave tako vsaka na svoj način razkrivajo prevladujoče družbene in moralne norme, ki so odsev duha časa.

Prvotni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, ki je bil ustanovljen z namenom, da se ukvarja z eno samo temo, je postal institucija, kjer se tudi po zaslugi gospodarskih in socialnih zgodovinarjev, ki na njej domujemo, zavestno in načrtno ukvarja z »zgodovino česarkoli« in »zgodovino skoraj vsega«, kar nam pomaga pri odpiranju novih perspektiv in novih problemov. Pri tem se ne omejujemo le na opise dejstev, temveč osvetljujemo tudi trende in tendence, upoštevamo relativnost (ne)razvoja in soobstoj različnih realnosti v istem prostoru in času.

Skozi različne študije primerov prikazujemo transformacije na področju vrednot, mišljenja, morale, življenjskega standarda pa tudi življenjskega sloga na splošno. Preko pisanega mozaika mikrozgodovinskih študij ter širših in obsežnejših zgodovinskih pregledov osvetljujemo modernizacijske procese in tako sledimo trendom evropskega in svetovnega zgodovinopisja, ponujamo kritičen in analitičen pogled na slovensko realnost ter jo umeščamo v širši evropski kontekst.

Skupina za preučevanje socialne in gospodarske zgodovine je v letih svojega obstoja utrdila svoj značaj in položaj znotraj slovenskega zgodovinopisja. Odstira dele naše preteklosti, ki so bistveni za poznavanje zgodovine in ohranjanje nacionalne kulturne dediščine: kako in od časa so živeli naši predniki, kako so gospodarili, katerim užitek in pregreham so se predajali in kakšne težave so jih pestile v vsakdanjem življenju. S tem v veliki meri vnaša novo dimenzijo v zgodovinopisje, ki je slonelo na bitkah in velikih prelomnicah. Širi polje zgodovinskega spomina in postavlja ogledalo ter pogosto ruši podobo o visoko kulturnem, civiliziranem in delovnem narodu, ki smo si jo Slovenci ustvarili sami o sebi. Interakcijo med družbo in ekonomijo je mogoče opazovati na različnih ravneh: na ravni ekonomskih kazalcev ali pa navad in vrednot, šele oboje skupaj pa lahko ustvari celovitejšo sliko življenja v preteklosti.

Kolektiv Inštituta za zgodovino
delavskega gibanja leta 1979

Proslava ob obeležitvi
dvajsetletnice inštituta

Kolektiv Inštituta za novejšo zgodovino ob petdesetletnici (2009)

The background is a solid teal color. On the left side, there is a large, abstract white graphic element that resembles a stylized arrow or a series of parallel lines fanning out. This graphic is composed of several distinct sections: a top section with many thin, closely spaced lines; a middle section with a repeating pattern of small, interconnected 'Y' or 'trident' shapes; a bottom section with a grid of small dots; and a bottom-most section with several thick, parallel diagonal bars. The text is positioned in the upper right quadrant of the page.

Spominjanje je napor, ne razkošje.

Umberto Eco, Skrivnostni plamen krajlice Loane

Jure Gašparič

O nujnosti »sistematičnega znanstvenega proučevanja in raziskovanja novejše politične zgodovine Slovencev«

Šestdeset let raziskovanja politične in kulturne zgodovine na Inštitutu za novejšo zgodovino

Ko se v romanu Umberta Eca *Skrivnostni plamen kraljice Loane* junak sooči z dejstvom, da je izgubil spomin in da se prav ničesar več ne spominja, nikogar ne pozna, znana so mu le mnoga besedila iz knjig, enciklopedij ... tisoči podatkov, s katerimi pa ne more živeti, mu zdravnik pove, da je spominjanje pač napor, ne razkošje.

Znanstveno zgodovinopisje kakopak nima veliko skupnega s spominom in spominjanjem (razen da je spominjanje tudi predmet proučevanja zgodovinarjev), lahko pa iz literarne zgodbe razberemo jasno sporočilo in vzporednico, ki opozarja na delo raziskovalcev Inštituta za novejšo zgodovino. Med njimi še posebej tistih, ki so se v zadnjih šestdesetih letih posvetili političnemu zgodovinopisju, torej tistemu delu zgodovinopisja, ki je dolgo, zlasti v drugi polovici 20. stoletja, nosil oznako »dogodkovna zgodovina«, »površinska zgodovina«, skorajda tista zgodovina, ki v resnici ne pojasni ničesar ne o človeku ne o družbi.

Politični zgodovinarji morajo podobno kot Ecov junak v kopici preteklih in nepovezanih podatkov najprej sploh razbrati dogodke, te urediti, povezati, osmisliti in razložiti. Vložiti morajo znaten napor, spraševati in razlagati, iskati ozadja, načine, lastnosti, vzroke in posledice; vse zato, da bodo lahko dogajanju pripisali pomen.

Politika ne nazadnje ni le državniški dogodek, ni le datum izbruha vojne in opis volilnega ekscesa, politika je celotno vrednotno pogojeno delovanje človeka in družbe.

In čemu jo je sploh treba raziskovati? Ecov junak bo le tako lahko polno in zadovoljno živel, ob vseh zgodovinsko-filozofskih teorijah pa isto načeloma velja tudi za neko družbo.

Vedenje o preteklosti nas razsvetljuje, četudi nas še nikakor ne naredi za razsvetljene osebe, je nekoliko ironično dejal eden od nemških teoretikov zgodovinopisja.

Skupina ljudi potrebuje svojo urejeno »politično zgodovino«, tem bolj, če gre za sodobno zgodovino (Zeitgeschichte). Ta je namreč bližja, aktualna, saj se izliva v sedanost, vzbuja več emocij, povezana je z več simbolike, v njej se pogosteje iščejo argumenti in opravičila za razlaganje političnih ravnanj iz sedanosti.

Interes za sodobno politično zgodovino je tako nedvomno velik, s tem pa je velika tudi možnost za nastanek vseh mogočih praktično uporabnih paranznanstvenih interpretacij o bližnji preteklosti.

Zaradi tega ni nenavadno, da se z novejšo zgodovino ukvarjajo posebni inštituti, ki jih ustanovi vlada oz. oblast. V Nemčiji so po drugi svetovni vojni Američani ustanovili Inštitut za raziskovanje nacionalsocialistične politike, leta 1952 so ga preimenovali v Inštitut za sodobno zgodovino (v Münchnu in danes tudi v Berlinu). Po združitvi Nemčij je leta 1996 nastal Das Zentrum für Zeithistorische Forschung v Potsdamu, ki je specializiran za vzhodno Nemčijo. V Franciji so leta 1978 ustanovili Institut d'histoire du temps présent, na Češkem je po žametni revoluciji nastal Inštitut za sodobno zgodovino in podobno je bilo tudi na Slovenskem in v drugih jugoslovanskih republikah pred šestdesetimi leti.

Razmišljanja o potrebi po resnem in poglobljenem ukvarjanju z novejšo zgodovino so bila v Sloveniji sicer prisotna že vse od konca druge svetovne vojne. Potreba po sistematičnem raziskovanju novejše politične zgodovine je postajala vse večja nujnost in sredi petdesetih let se je izkristalizirala ideja o ustanovitvi posebnega inštituta, ki naj bi obravnaval politično zgodovino Slovencev od leta 1848 naprej. Konkretnije je to pomenilo, v tedanjem jeziku: delavsko gibanje, komunistično partijo, ljudsko revolucijo na Slovenskem ter socialistično graditev Ljudske republike Slovenije, razvoj meščanskih strank in ekonomike. Kasneje se je oblast odločila za ožje delovno področje inštituta in drugačno (načeloma vsebinsko skladnejše) ime: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Ta bi se prvenstveno usmerjal v proučevanje razvoja delavskega gibanja in komunistične partije.

Namen tega pisanja ni podroben bibliografski in kvantitativen prikaz političnega zgodovinopisja, ravno tako ne analiza idejno in kulturnopolitičnih ozadij ustanovitve inštituta in njegovega razvoja. Zadnje sta v obsežnejših zapisih ob petdesetletnici Inštituta za novejšo zgodovino pripravila Aleš Gabrič in Zdenko Čepič, bibliografija in drugi podatki o delu inštituta pa so dostopni v letnih poročilih, priložnostnih publikacijah in na spletu (tam je najti tudi tako vse zvezke inštitutske znanstvene revije *Prispevki za novejšo zgodovino*, ki izhaja od leta 1960, kakor tudi večino knjig, ki so jih napisali sodelavci inštituta). Na tem mestu bom opozoril le na nekaj ključnih značilnosti v razvoju političnega in kulturnega zgodovinopisja na Inštitutu za novejšo zgodovino, ki sem jih sam opazil ob vpogledu v njegovo preteklost, ob podrobnejšem spremljanju njegovega dela v zadnjih dveh desetletjih in v razgovoru z nekdanjimi in zdajšnjimi sodelavci.

V zapisu nalašč ni ne imen ne številnih nagrad, priznanj, funkcij in ostalih počastitev raziskovalcev politične in kulturne zgodovine na INZ. Vsi inštitutski raziskovalci so v strokovni javnosti znani, uveljavljeni in vodilni na mnogih področjih, v tem spisu pa želim preseči individualni prikaz in pogledati na celoto v kratkih, a delovno intenzivnih letih 1959–2019.

V začetku inštituta še ne moremo pojmovati kot klasičen znanstvenoraziskovalni zavod, četudi je to po svoji statusni podobi seveda bil. V prvih letih je še zorel, se kadrovske oblikoval in osvobajal svoje vloge političnega servisa. Ob ustanovitvi je bilo v njem zaposlenih 72 delavcev, pri čemer jih je le pet imelo fakultetno izobrazbo. Veliko je bilo starejših partijskih in partizanskih kadrov. Toda že kmalu se je začel krepiti, od leta 1960 naprej so prihajali novi diplomirani zgodovinarji.

Sprva so se posvečali zlasti obdobju druge svetovne vojne (posebej narodno-osvobodilnemu boju) in partijski problematiki ter zgodovini delavskega gibanja. To je bil osnovni raziskovalni koncept inštituta, v precejšnji meri omejen na rekonstrukcijo dogajanja, na trd pozitivistični prikaz. K snovanju klasične zgodovine komunistične partije se je dolgo le pristopalo, a nikdar, vse do danes, ni zares pristopilo (razen v parcialnih študijah) in zato to delo še zmerom ni opravljeno. Ob temeljnem polju raziskovanja pa so nekateri inštitutski sodelavci že takrat začeli dojemati novejšo politično zgodovino precej širše; v ospredje je bolj in bolj stopalo slovensko nacionalno vprašanje (položaj Slovencev pod fašizmom, pod okupatorji ...).

Z resnejšim raziskovanjem v večjem obsegu je inštitut začel sredi šestdesetih let, ko je sistematično in načrtno pristopil k trem osrednjim zgodovinskim obdobjem: času habsburške monarhije od druge polovice 19. stoletja naprej, času prve jugoslovanske države (1918–1941) in obdobju druge svetovne vojne.

Še zmerom je bilo v ospredju delavsko gibanje, a to nikakor ni bilo edini predmet proučevanja. Diapazon tem se je širil, vse bolj so obsegale celovitost pojma novejša zgodovina. Inštitut se je v Inštitut za novejšo zgodovino formalno preimenoval leta 1989, v času družbeno-političnih sprememb in razpadanja Jugoslavije, čeprav se je vsebinsko preobrazil že dve desetletji prej.

Izbor tem, ki so se jim v začetku posvečali inštitutski raziskovalci, je bil precej pester in raznovrsten, nikakor pa ne »partijski«.

V metodološkem smislu so teme izhajale iz tradicije nemškega historizma, zaznati pa je tudi vpliv zgodnje socialnozgodovinske strukturne šole, ki se je v ZRN uveljavila v petdesetih letih. V slednji so videli dopolnitev klasične dogodkovne zgodovine; političnemu delovanju so dodajali notranjo zgradbo, strukturo, idejni svet.

Poleg komunistične partije so pozornost usmerjali še k ostalim političnim taborom, med njimi socialdemokraciji in drugim naprednim skupinam. Zasnova študij o političnih strankah je bila za tisti čas moderna, danes bi rekli, da je bila klasična, ob tem pa je bila usmerjena v vse slovenske dežele.

Zunanjepolitičnim temam se slovensko zgodovinopisje skorajda tradicionalno ni posvečalo in podobno lahko rečemo tudi za raziskovalce na inštitutu. Na tovrstne raziskave se je specializiral le en sodelavec. Ob tem velja dodati, da se je relativna šibkost raziskovanja mednarodnopolitičnih tem in odnosov med državami povsem skladala s tedaj veljavnimi načeli političnega zgodovinopisja. V novi politični zgodovini, ki je postajala vse bolj družbena zgodovina, so bili v ospredju odnosi znotraj neke družbe oz. države, torej vsi segmenti notranje politike.

V sedemdesetih letih se je inštitut opazneje kadrovske okrepil in politično-zgodovinske raziskave še dodatno razširil. Novi, mladi raziskovalci so po večini precej samostojno izbirali svoje teme. Te so bile usmerjene v bela lise, pri čemer so zadevale razvoj vseh treh tradicionalnih idejnopolitičnih taborov na Slovenskem – liberalnega, katoliškega in marksističnega. Zgodovinarji so obravnavali tako organizacijski razvoj komunistične partije kot nacionalno vprašanje v času med obema vojnama in ostala vprašanja delovanja slovenske politike v prvi Jugoslaviji. Raziskovalci druge svetovne vojne so se usmerjali v analizo osvobodilnega gibanja (v politično zgodovinopisje so vnašali sodobne socialnozgodovinske teme, saj so med drugim analizirali socialno in krajevno strukturo partizanov), a so se obenem posvečali tudi protipartizanskemu taboru.

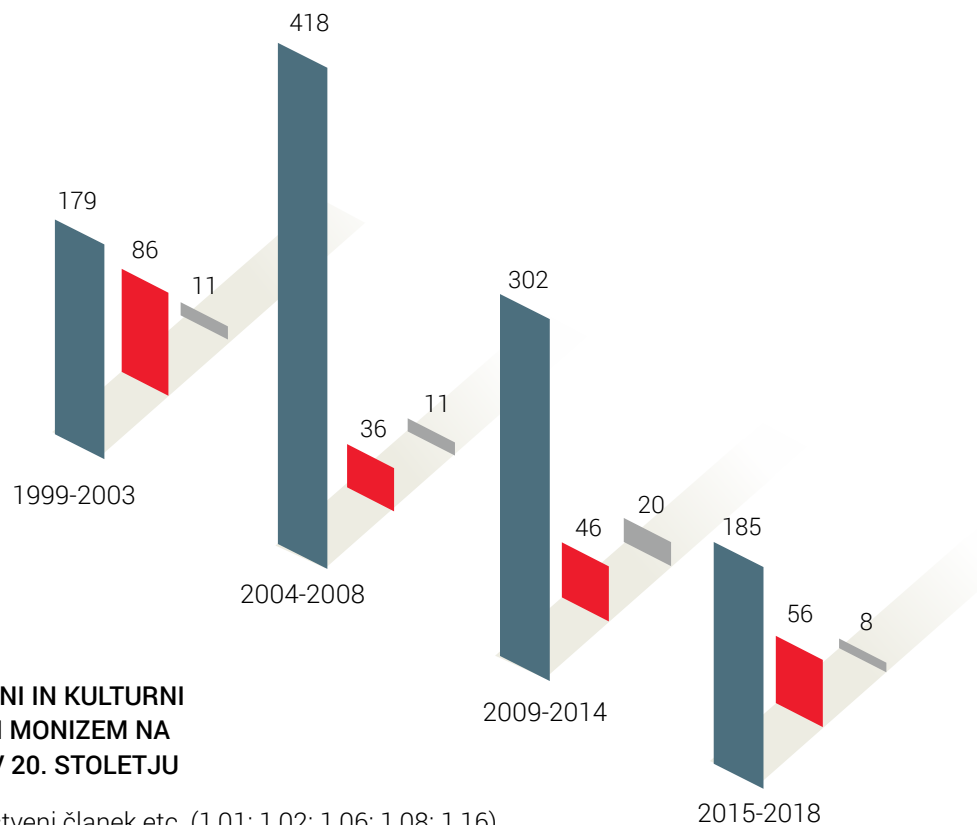
Poleg tega so se tedaj začeli prvič sistematično posvečati najsodobnejši zgodovini, obdobju po drugi svetovni vojni.

Raziskovali so zlasti oblikovanje nove oblasti in njene gospodarsko-politične ukrepe, v naslednjih letih pa so polje raziskovanja tako časovno kot vsebinsko širili na vprašanja delovanja države.

V prvih desetletjih so se inštitutski sodelavci v velikem obsegu ukvarjali tudi z nekoč nadvse pomembno dejavnostjo zgodovinarjev, ki pa je kasneje skorajda povsem usahnila – z izdajanjem virov in historičnih pomagal.

Nastajale so specialne bibliografije (o NOB, o levem tisku), mnoge kronologije delavskega gibanja in NOB ter predvsem kritične izdaje virov (dokumenti o komunistični stranki, dokumenti okupatorja). Inštitut je pripravljali tudi *Zbrana dela Edvarda Kardelja*, enkratni dokument slovenske politične zgodovine, ki pa vse doslej ni dočakal konca in izdaje. Morda bodo prihodnji časi tovrstnim projektom spet bolj naklonjeni. INZ v sedanjem času namreč nadaljuje z izdajami virov, pri čemer poleg svoje revije (za krajše dokumente) kot medij uporablja zlasti portal Slstory.si.

Naslednjo fazo v tematskem in problemsko-metodološkem razvoju inštituta lahko opazimo ob koncu osemdesetih let, v času razpadanja jugoslovanske države. Spremembi državnega okvira in družbenopolitičnega sistema sta seveda sami po sebi vplivali na delovanje inštituta, vendar bi skorajda upal trditi, da na INZ nista vplivala bistveno močnejše kot na denimo Kemijski inštitut. Poleg institucionalnostatusnih sprememb in drugačnih pogojev financiranja je bilo zaznati implicitne spremembe v paradigmi in tematskih prioritetah, ki so bile posledice samospraševanja raziskovalcev.

IDEJNOPOLITIČNI IN KULTURNI PLURALIZEM IN MONIZEM NA SLOVENSLEM V 20. STOLETJU

- Izvirni znanstveni članek etc. (1,01; 1,02; 1,06; 1,08; 1,16)
- Samostojni strokovni sestavek ali poglavje v monografski publikaciji in strokovni članek (1,17 in 1,04)
- Znanstvena monografija

Bolj kot velike spremembe na politični karti so inštitut takrat zaznamovale na videz majhne poteze; med njimi je gotovo bila vpeljava programa mladih raziskovalcev, preko katerega se je odtlej na inštitutu zaposlilo, formiralo in raziskovalo nekaj generacij raziskovalcev, med njimi tudi avtor tega zapisa.

Vse od tedaj so teme, zaradi katerih je bil inštitut ustanovljen, stopale bolj in bolj v ozadje. Pod vtisom novih paradigem in tokov v historiografiji je polje raziskovanja postajalo brezbrežno. Kakor drugod v svetu se je tudi na INZ politično zgodovinopisje specializiralo na posamezne (skorajda) poddiscipline.

Novi sodelavci, tako tisti, ki so se kot mladi raziskovalci oblikovali na INZ, kakor mnogi drugi, ki so prišli na inštitut z drugih inštitucij (inštitutov, arhivov, fakultete), so se deloma usmerili v že opredeljene, a neraziskane deficitarne teme, delno pa so odpirali nove.

Posebno pozornost se je tako začelo posvečati zgodovini kulture, torej problematiki izobraževanja, znanosti in umetnosti v različnih državnopolitičnih okvirih v 20. stoletju. Na drugo svetovno vojno se je začelo gledati še bolj diferen-

cirano kot do osemdesetih let; v interpretacijo dogajanja na Slovenskem so vstopali drugačni pogledi in pogledi drugačnih, slika je postajala kompleksnejša. Obenem se je nadaljevalo raziskovanje slovenskih političnih strank, pri čemer so bile večje pozornosti deležne najmočnejša slovenska stranka SLS in stranke liberalnega tabora. Ravno tako so raziskovalci še naprej poudarjeno raziskovali slovenske odnose s sosednjimi narodi in državami; poleg slovensko-italijanskih tudi slovensko-hrvaške. Pod vplivom nove historiografije o habsburški monarhiji so nastajale sveže študije o nacionalnih razmerah v slovenskih deželah v poznem 19. stoletju, raziskovalno zanimive so bile politične razmere v drugi jugoslovanski državi, hkrati pa se je začelo z zgodovinopisnim proučevanjem časa po razpadu Jugoslavije leta 1991.

Bolj kot v posamezna obdobja je bil fokus usmerjen v posamezne fenomene. INZ se je tako posebej osredotočil na analizo problematike (vojnega in povojnega) nasilja, na problematiko vzpostavljanja in dožemanja meja, na odnose z drugimi (nesosednjimi) narodi in državami (Srbijo, Češko, Slovaško, Poljsko), na varnostnopolitične teme (zlasti iz časa razpadanja Jugoslavije), na komparacije (te so sicer silna redkost), tudi z daljnim vzhodom (Japonsko), na vlogo izobraževanja, pa na zgodovino političnih praks (načinov delovanja) in moderno zgodovino institucij (parlamentov in vlad).

Inštitutski raziskovalci so se tako prepričljivo in sistematično lotili večine politično-zgodovinsko relevantnih tem od srede 19. do začetka 21. stoletja.

Posebne strokovne in zlasti javne pozornosti so bili deležni rezultati več kot desetletje trajajočega projekta, ki je začel nastajati pod naslovom Nacionalna zbirka žrtev druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. Ambiciozni cilj inštituta je bil poimensko popisati prav vse, ki so izgubili življenje zaradi vojne. Na podlagi zbranih in preverjenih podatkov je zdaj mogoča bolj argumentirana in stvarna razprava o drugi svetovni vojni in njenih posledicah. INZ je s tem projektom skoraj učbeniško opravil poslanstvo sodobnega zgodovinarja – razsvetlil je preteklost in družbo, a ta v politično pregretem ozračju seveda ni postala razsvetljena.

Vsled vse večje specializiranosti in razčlenjenosti sodobnega političnega zgodovinopisja, ki se pogloblja vzporedno z rastočo internacionalizacijo in zmerom večjim številom pišočin zgodovinarjev (v evropskem merilu), je inštitutska političnozgodovinska raziskovalna skupina notranje vse manj homogena. To je vsekakor posledica naravnega trenda v našem znanstvenoraziskovalnem okolju; raziskovalci se čedalje bolj organizirajo v ozke in dinamične tematske skupine. Inštitutska skupina po drugi strani še naprej vztraja v enaki podobi, saj raziskovalci v skladu s svojimi raziskovalnimi načrti pokrivamo vse segmente obdobja, ki bo kmalu obsegalo 200 let in 14 državnih oz. oblastno-političnih sistemov (habsburško monarhijo, Državo SHS, Kraljevino SHS / Jugoslavijo, prvo avstrijsko republiko, drugo avstrijsko republiko, Kraljevino Italijo, Republiko Italijo, štiri okupacijske oblastne sisteme, drugo Jugoslavijo, Republiko Slovenijo in EU).

To po eni strani pomeni, da ob svoji raziskovalni rutini zmerom težje sledimo delu kolegov, a nas organiziranost po drugi strani usmerja k stalnemu sodelovanju in spremljanju njihovega dela. Tako skupina ohranja pregled nad celotno sodobno slovensko politično zgodovino. To se kaže v zelo pozitivni luči zlasti na dveh področjih, pri prirejanju posvetov in pripravi zgodovinopisnih sintez.

Zlasti pri prvih ima inštitut dolgo tradicijo. V svoji šestdesetletni zgodovini je organiziral izjemno število posvetov, h katerim je zmerom pritegnil vse strokovnjake, ki bi lahko bili kompetentni govorci. S tem je pogosto odredil raziskovalni tempo proučevanja določenih tem in obdobj. Posveti so bili mnogokrat povezani z obletnicami, kar je naravna posledica ukvarjanja z novejšo zgodovino. Leta 1966 je inštitut organiziral posvet o Osvobodilni fronti, naslednje leto posvet ob obletnici ruskih revolucij in obletnici ustanovitve KPS, dve leti kasneje posvet o problemih zgodovinopisja novejše dobe, kasneje o osvoboditvi Slovenije, pa o narodni in socialni politiki. Dogodki so se vrstili, v najnovejšem času postajajo skorajda nepregledni in vse bolj mednarodni in fokusirani. Nekaj jih je še vedno vezanih na obletnice (četrt stoletja Republike Slovenije, 100 let Države SHS in razpada habsburške monarhije, obletnica ruskih revolucij), vedno več je tematskih (o vlogi in odnosu Slovenije v Jugoslaviji, problemih zgodovinopisja, o jugoslovanskih krizah in reformah, o demokratizaciji, o nasilju, o problematiki meja in mejnosti, o razvoju parlamentarizma, o vprašanjih državnosti).

Vsa svoja raziskovalna dognanja so skupaj z ugotovitvami drugih inštitutski sodelavci velikopotezno zaokrožili leta 2005 v veliki, dva zvezka in več kot 1500 strani obsegajoči monografiji *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*. Temeljita sinteza je gotovo odraz znanstvene in organizacijske zrelosti inštituta.

Upamo lahko, da bo čez čas luč sveta ugledala nova sinteza, ki bo – podobno kot prva – predstavljala celovit prerez stanja raziskav novejšje zgodovine.

Če kot zgodovinar, ki razmišlja o zgodovini lastne institucije, skušam po zgornjem orisu razmer in tem opraviti vmesno rekapitulacijo temeljnih značilnosti v razvoju raziskovanja politične zgodovine na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja / Inštitutu za novejšo zgodovino, bi v nekaj alinejah mogel strniti naslednje:

Politično zgodovinopisje na inštitutu je bilo:

- ◆ vseskozi pretežno usmerjeno na slovenski oz. širše habsburški in jugoslovanski prostor. Nastajala je po eni strani precej slovenocentrična politična zgodovina, ki pa je vendarle upoštevala večplasten kontekst širšega prostora. Zlasti jugoslovanske države se po njenem razpadu ni trendovsko demoniziralo.
- ◆ Skupina raziskovalcev je bila relativno majhna (za slovenske razmere morda ne, a neprimerljiva s sorodnimi inštituti iz tujine), kar je obenem pomenilo, da je bila in je še precej solidno povezana, veliko je bilo medsebojne interakcije, načelna delitev na zgodovinarje, ki raziskujejo politično zgodovino, kulturno

zgodovino, gospodarsko zgodovino, socialno zgodovino, zgodovino vsakdanjega življenja ... je bila (in je še danes) v medsebojnih razpravah in ob druženju velikokrat presežena.

- ◆ Raziskovanje se je v glavnem usmerjalo na tematske sklope: nacionalno vprašanje, obdobje druge svetovne vojne in NOB, zgodovina komunistične partije in razvoj delavskega gibanja, razvoj politične misli, zgodovina strank, zgodovina fenomena države in oblasti (in posameznika), vloga kulture.
- ◆ Širših konceptualnih razprav ni bilo veliko, kar je tudi sicer značilnost slovenskega zgodovinopisja, nekaj pa jih je vendarle bilo, denimo leta 1999 in 2016, in sicer tako na načelni kot na praktični ravni. Še največja konceptualna šibkost slovenskega zgodovinopisja nasploh je relativno malo komparacij in relativno malo analiz o pogledu drugih na ta prostor.
- ◆ Časovna usmeritev v vsa obdobja od 19. stoletja naprej se je ohranjala ves čas.
- ◆ V celotnem razvojnem loku inštituta so bili raziskovalne pozornosti deležni vsi politični subjekti, vse politične institucije in vse važnejše politične osebnosti (a mnogi od teh seveda le v parcialnih študijah).
- ◆ Produkcija je bila in je precejšnja, izhajali so historična pomagala, viri, številne knjige (od leta 2005 v danes uveljavljenih znanstvenih zbirkah Razpoznavanja in Vpogledi) in revija *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja oz. za novejšo zgodovino* od leta 1960 naprej. Vse to predstavlja trajno osnovo nadaljnjih raziskav.
- ◆ Inštitutski raziskovalci so bili pogosto vpeti v pedagoško delo in dejavni v javnem prostoru (nekoč v večji meri).
- ◆ Inštitut je bil ves čas vključen v mednarodni prostor, tako na osebni kot na institucionalni ravni (med drugim v International Conference of Labour and Social History (ITH) in v mednarodno mrežo za raziskovanje parlamentarizma EuParl.net).
- ◆ Kakšen je bil odnos do sodobnega političnega zgodovinopisja in politike (nekoč in tudi danes)? Britanski zgodovinar A. J. P. Taylor je menil, da je treba objavljati rezultate raziskav tudi takrat, ko lahko koristijo sovražnikom kraljice. In raziskovalci z inštituta so se ukvarjali s širokim naborom tem, ne zgolj s takimi, ki bi utrjevale oblastni monopol. Pisali so in pišemo to, kar želijo naši vrli sodržavljanji pozabiti (z besedami Erica Hobsbawma).
- ◆ Razvoj inštituta je seveda tudi odraz generacijskega razvoja, saj vsaka generacija piše svojo zgodovino, kar pomeni, da si zastavlja svoja vprašanja in določa svoj fokus. Pri tem pa je vsaka generacija gradila na nakopičenem znanju prejšnjih.

V zadnjih dveh desetletjih smo politični zgodovinarji z INZ problemsko in metodološko še bolj širili svoje raziskovalno polje. Vstopali smo na področja zgodovine spolov, ustne zgodovine, zgodovine vsakdanjega življenja, mikrozgodovine, uporabljali tako sociološke kot kulturnozgodovinske metode, ob tem pa ves čas obravnavali zgodovino političnih subjektov, zgodovino idej in politične misli ter zgodovino posegov politike na področje kulture. Pravzaprav lahko ugotovimo, da je bil inštitut v svojih problemskih in metodoloških pristopih zmerom zelo sodoben, ne glede na njegovo uradno ime in osnovni smoter raziskovanja.

Tematsko je polje širil in poglobljal, četudi sta bili v fokusu vseskozi dve temi: nacionalno vprašanje in druga svetovna vojna.

Pestrost tem in pristopov sta ob relativno majhnem kolektivu botrovali nekaj šibkostim pri proučevanju novejših političnih zgodovine: manjšemu številu sintez in manku temeljnih političnozgodovinskih študij, usmerjenih v politične institucije in osebe. Tako v Sloveniji še zmerom nimamo zgodovine katere od političnih strank (kar je npr. nemško zgodovinopisje zaključilo že v šestdesetih letih 20. stoletja), političnih biografij tudi ni veliko, ravno tako manjkajo klasični pregledi posamičnih vladnih oz. parlamentarnih mandatov in sinteze obdobj. Te vrzeli v zadnjem obdobju uspešno zapolnjujemo.

Iz zapsanega se skorajda zdi, da je inštitut pravzaprav opravil svoje delo in raziskal slovensko novejšo politično in kulturno zgodovino. Če bi obveljala Fukuyamova teza o koncu zgodovine, potem smo raziskovalci z INZ resnično izčrpali vsa vprašanja, ostalo je le še nekaj nenapisanih odgovorov. Toda teorijo o koncu zgodovine je ovrigel že njen avtor, poleg tega pa se je v zadnjih dveh desetletjih nakopičilo veliko tektonskih političnih in družbenih sprememb, ki si jih leta 1991 ob nastanku samostojne slovenske države nihče ni niti v sanjah zamišljal. Sedanji čas tako zgodovinarjem novejših zgodovine zastavlja vedno nova vprašanja, kliče po pojasnilih in odgovorih. Poleg tega lahko ugotovimo tudi, da je novejših zgodovine vedno več, saj čas teče nezadržno naprej.

Ob ustanovitvi inštituta naj bi ta raziskoval nekaj več kot 100 let dolgo obdobje (1848–1959), danes je ta čas za polovico daljši. Novejša zgodovina se kopiči že po kronološkem kriteriju, ob tem pa je tudi čas vse gostejši, količina virov vse večja. Zgodovina po letu 2000 postaja »neberljiva«.

Z mirno roko lahko zapišem, da je izzivov za raziskovalce politične in kulturne zgodovine po svoje več kot kadar koli prej. V prihodnje se bomo morali v večjem obsegu posvečati historični analizi najnovejšega dobe (po nastanku Republike Slovenije), k metodološkemu instrumentariju v večji meri pritegniti zgodovine slike in elektronskih medijev, se še bolj povezovati s sorodnimi disciplinami (politične vede, sociologija, antropologija, ekonomija, pravo, politična psihologija, jezikoslovje) in zlasti nadaljevati vse tesnejše sodelovanje s kolegi s področja digitalne humanistike. Kvalitativna analiza ogromnih količin kvantitativno

obdelanih podatkov bo sčasoma postala eno osrednjih metodoloških orodij. V prihodnje bo šlo za to, da zgodovinske svetove digitalno izmerimo in analogno interpretiramo, kakor je dejal eden pionirjev digitalne humanistike. Kajti »Zukunft braucht Herkunft« in to se danes kaže vedno bolj, ko ljudje v hitrem času iščejo in potrebujejo nekaj trdnejših, konstantnejših opornih točk. Nujnost raziskovanja slovenske politične zgodovine je vsaj tako velika, kot je bila leta 1959.

Ob vsem tem pa bi bilo seveda razveseljivo, če bi v naslednjih desetletjih še naprej vztrajali tudi pri klasičnih študijah o političnih strankah in preglednih političnozgodovinskih delih, ki bi jih na prijazen in razumljiv način ponudili tudi širši javnosti.

V času, ko klasična znanstvena knjiga v širšem merilu izgublja boj z drugimi mediji, ko ne zmore konkurirati »popularnemu zgodovinopisju« (elektronskim in tudi standardnim medijem, leposlovju, dokumentarcem, serijam, filmu ...), bo vedno pomembneje misliti tudi na to, kako ji zagotoviti preživetje, saj vendarle predstavlja temelj našega vedenja o preteklosti.

Ob koncu bi še čisto osebno pripomnil, da se raziskovalna in vedenjska dodana vrednost inštituta ne more meriti zgolj z znanstvenimi in strokovnimi objavami in simpoziji ter uspehi in drugimi počastitvami (raziskovalni program politične in kulturne zgodovine je bil leta 2005 ne nazadnje izbran med najodličnejše raziskovalne programe v državi). Znanje in znanstvena kultura, ki sta se v šestdesetih letih nakopičila v prostorih ljubljanske Kazine, sta še vedno v največji meri shranjena v ljudeh.

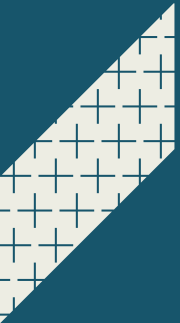
Na INZ je mogoče za skorajda vsako vprašanje o politični in kulturni zgodovini, za vsako obdobje, za vsak problem med aktivnimi ali upokojenimi raziskovalci najti sogovornika, ki bo znal odgovoriti, svetovati in komentirati.

Vsem kolegicam in kolegom na INZ zato velja sporočilo: na tem inštitutu je pravo zadovoljstvo delati, saj med njegovimi zidovi dihur Čop ždi, »ki noč in dan žre« knjige in arhive, a nato razkošno deli svoje znanje.

Mednarodno vpetost Inštituta za novejšo zgodovino in tesne vezi s tujimi kolegi dokazujejo tudi gostujoči predavatelji: na fotografijah Luca Mocarelli, Nobuhiro Shiba in Oldřich Tůma

Andrej Pančur in Mojca Šorn

Na začetku je bil Sistory: raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja

Začetki digitalnega zgodovinopisja

Seamus Ross, profesor na univerzi v Torontu, je na začetku pohoda svetovnega spleta napovedal, da bo vse večja odvisnost družbe od digitalnih informacij med drugim spremenila tudi strukturo gradiva, ki je na voljo zgodovinarjem pri njihovem delu. Komaj deset let kasneje, leta 2008, je William J. Turkel, profesor na Univerzi Western Ontario, potrdil, da je uporaba digitalnih virov popolnoma spremenila pokrajino informacij, s katero so se do takrat soočali zgodovinarji. Razvoj digitalnega zgodovinopisja, ki temelji na proučevanju in (re)prezentaciji preteklosti z novimi digitalnimi komunikacijskimi tehnologijami, pa je sprožil demokratizacijo ter omogočil rekonceptualizacijo zgodovine in zgodovinopisja.

Kako smo se s spremenjeno paradigmo soočili slovenski zgodovinarji? Smo znali preseči zgolj uporabo elektronske pošte, brskanje po bibliografijah, ki so se leta 1997 pojavile v sistemu COBISS, in iskanje drugih zelenih rezultatov po medmrežju? Smo (bili) pripravljeni sprejeti dejstvo, da se z razvojem digitalne humanistike v temeljih spreminjata tudi razumevanje in prakticiranje tradicionalne zgodovine?

Odgovori na zastavljena vprašanja so podani v nadaljevanju pričujočega besedila, ki oriše začetke in ključne dejavnosti razvoja digitalne humanistike na Inštitutu za novejšo zgodovino.

Inštitut za novejšo zgodovino je infrastrukturni program, ki ga je poimenoval Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja, pridobil leta 2006. Takrat je bilo polje nacionalnega digitalnega zgodovinopisja skoraj povsem prazno, njegove širine pa smo se zavedali šele kasneje, ko smo absorbirali osnovno znanje in začeli z njegovo obdelavo. To je razvidno tudi iz publikacije ob okrogli obletnici inštituta *Zgodovinopisje v zrcalu zgodovine – 50 let Inštituta za novejšo zgodovino*. Iz skromnega opisa novoustanovljene skupine in njene dejavnosti skoraj kot preroške izstopajo besede direktorja, ki je zapisal, da »znanstvena infrastruktura pomeni dodano vrednost in ima možnosti, da se bo razvila v eno od značilnih dejavnosti inštituta«.

Osnovanje programa raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinopisja

Osnovni cilji programa raziskovalne infrastrukture so bili digitalizacija in spletno objavljane slovenskih historičnih vsebin, najbolj frekventnih med raziskovalci slovenske zgodovine, hkrati pa popularizacija zgodovinskega znanstvenega raziskovalnega dela oziroma zgodovinopisja kot stroke v širši javnosti.

V smislu interakcijske povezave vseh treh pomembnih elementov – raziskovalcev, historičnih vsebin in tehnične infrastrukture – naj bi načrtovano omogočil spletni raziskovalni in izobraževalni portal slovenskega zgodovinopisja Zgodovina Slovenije – Slstory, ki je bil javnosti predstavljen jeseni leta 2008. Zasnovan je bil v slovenskem in angleškem jeziku, poudarek pa je bil namenjen dvema sklopoma:

- ◆ predstavitvi digitalizirane slovenske zgodovinopisne literature in tiskanih virov ter
- ◆ slovenskemu zgodovinarskemu indeksu citiranosti.

V težnjah po pridobivanju ustreznih gradiv so bili v letih delovanja portala navezani stiki s številnimi slovenskimi in tujimi ustanovami in uredništvji, ki se neposredno ali posredno ukvarjajo z zgodovino oziroma s poukom zgodovine: od fakultet, znanstvenoraziskovalnih ustanov, uredništev znanstveno-strokovnih publikacij do muzejev, arhivov, knjižnic in društev, s katerimi sodelujemo še danes.

Člani infrastrukturnega programa smo se kmalu začeli zavedati, da je pri razvoju osnovne dejavnosti nepogrešljiva povezava med gradivom in uporabniki, se pravi orodja sodobnih tehnologij, ki jih je treba neprenehoma razvijati.

Leta 2009 smo tako začeli z interaktivnimi in multimedijskimi prezentacijami historičnih vsebin, s čimer smo izstopili iz okvirov zgolj pisane zgodovine in pritegnili tudi interes širše javnosti. Leta 2010 smo se člani infrastrukturnega programa, ki smo nenehno spremljali evropske in svetovne smernice digitalne humanistike, strinjali, da naš cilj ni zgolj ustvarjanje repozitorija, digitalne knjižnice ali arhiva gradiv v klasičnem pomenu besede.

Po zgledu sorodnih evropskih spletnih portalov in skladno z arhitekturo evropske mreže za humanistiko in umetnosti DARIAH (Digital Research Infrastructure for Arts and Humanities), ki je uvrščena v evropske strategije raziskovalne infrastrukture ESFRI Roadmap (European Strategy Forum on Research Infrastructures) in s katero inštitut sodeluje že od leta 2008, smo začeli načrtovati postavitve multisistemskega spletnega organizma.

Ta sistem naj bi omogočal integriranje več posameznih sistemov, temelječih na natančno predpisanih standardih, ter ustvarjanje raziskovalnih podatkov, njihovo (ponovno) uporabo v raziskovalnem okolju in dolgoročno hrambo po standardu OAIS.

Prvo fazo, ki jo ob hitrem razvoju discipline danes vrednotimo kot možnost osnovne uporabe digitaliziranega gradiva, je portal Slstory prešel leta 2011.

Takrat je bila v sodelovanju z zunanjimi sodelavci izpeljana programska in tehnološka nadgradnja portala, ki je predstavljala velik napredek v slovenskem digitalnem zgodovinopisju, saj Slstory ni vzpostavil le najnovejših standardov in omogočil hitrejšega ter stabilnejšega delovanja sistema, temveč je omogočil promoviranje digitalnega analitičnega raziskovanja na področju nacionalne humanistike in umetnosti.

Kot tak je omogočil povezovanje z mednarodnim prostorom, pomemben pa je bil predvsem kot izhodišče za vzpostavitev nacionalne digitalne infrastrukture za humanistiko in umetnost, se pravi izhodišče sodelovanja raziskovalcev z Inštituta za novejšo zgodovino s kolegi iz Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti pri vzpostavitvi nacionalne digitalne infrastrukture za humanistiko in umetnost, ki poteka v skladu z osnutkom Načrta razvoja raziskovalne infrastrukture 2011–2020 Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport.

Razvoj raziskovalne infrastrukture in vključevanje v evropski okvir digitalne humanistike

Evropska raziskovalna infrastruktura DARIAH je distribuirana digitalna infrastruktura, ki je sestavljena iz omrežja orodij, podatkov, ljudi in tehnologij, ki omogočajo raziskovanje in podporo raziskavam na področju digitalne humanistike. Nacionalne članice konzorcija DARIAH prispevajo k razvoju skupne evropske infrastrukture z vključevanjem raziskovalcev v virtualne kompetenčne centre in delovne skupine ter predvsem z različnimi stvarnimi prispevki.

V praksi to pomeni, da članice konzorcija DARIAH prvenstveno trajnostno podpiramo razvoj digitalno podprtih raziskav v humanistiki z izgradnjo storitev za domače in tuje raziskovalce, ki uporabljajo raziskovalne metode, ki temeljijo na informacijskokomunikacijskih tehnologijah. Pri tem nastaja raziskovalna infrastruktura, ki je izrazito podatkovno osredotočena. Posledično so dejavnosti raziskovalnih infrastruktur usmerjene k temu, da omogočajo dostopnost in izmenjavo različnih oblik podatkov (besedila, zvočni zapisi, slikovno in ustno gradivo ipd.) za raziskave na področju humanistike.

Raziskovalni podatki v digitalni humanistiki so viri in rezultati, ki se jih zbira, opisuje, vrednoti in/ali proizvaja v kontekstu raziskav v umetnosti in humanistiki in ki se jih lahko (dolgoročno) hrani v strojno berljivi obliki za namen arhiviranja, citiranja in nadaljnje uporabe. Pri tem se je potrebno zavedati, da je digitalna humanistika zelo široko področje aktivnosti na področju raziskav, poučevanja in kulturne produkcije raznolikih humanističnih disciplin. Zato so tudi humanistični

podatki lahko zelo raznoliki in kompleksni, pogosto nestandardizirani, v različnih formatih, brez skupnih in konsistentnih metapodatkov in ontologij, podvrženi zapletenim avtorskim pravicam. Humanistični podatki so lahko zgolj posamezni (digitalni) objekti ali pa zelo kompleksne in med seboj povezane zbirke digitalnih objektov, kot so baze podatkov, digitalne izdaje in interaktivne vizualizacije podatkov.

Raziskave v humanistiki sicer večinoma temeljijo na analizah različnih sledi človekovega delovanja, ki jih hranijo ustanove s področja varstva kulturne dediščine, kot so knjižnice, muzeji, arhivi in galerije, toda pri tem dejavnost humanističnih raziskovalnih infrastruktur ne podvaja dejavnosti teh kulturnih ustanov. Raziskovalni podatki v (digitalni) humanistiki namreč izhajajo iz digitalnih nadomestkov. Slednji so informacijske strukture, ki identificirajo, dokumentirajo ali predstavljajo primarne vire, ki se uporabljajo v raziskovalnem delu. Zato digitalni nadomestki niso le digitalizirane knjige in revije, arhivski dokumenti in muzejski objekti, temveč tudi metapodatkovni zapisi, prepisi besedil, označevanje strukture in vsebine besedil, digitalne anotacije oziroma kakršno koli pridobivanje novih ali pretvorba obstoječih podatkov.

Zaradi takšne raznolikosti raziskovalne infrastrukture v humanistiki nikoli ne morejo zaobjeti vseh vrst podatkov in širokega kroga dejavnosti, ki se izvajajo v okviru digitalne humanistike, temveč so bolj ali manj ozko specializirane infrastrukture. Pri izgradnji raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinopisja in nacionalne raziskovalne infrastrukture za humanistiko smo tako izhajali iz tradicionalne navezanosti tako zgodovinopisja kot večine humanističnih disciplin na besedila oziroma pisano kulturno dediščino. Prvotno so bili to predvsem slovenska zgodovinopisna literatura in tiskani viri, ki so se jim kmalu pridružili še arhivski viri ter specializirane zbirke besedil in besedilni korpusi. Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinopisja si je pri razvoju slovenske digitalne humanistike zato zadala sledeče srednjeročne cilje:

- ◆ S pomočjo metodologij in orodij digitalne humanistike digitalizirati in kodirati historična besedila.
- ◆ S pomočjo metodologij in orodij digitalne humanistike uporabnike/raziskovalce usmerjati k uporabi novih tehnologij ter izkoriščanju možnosti, ki jih lete ponujajo.
- ◆ Razvoj spletnega sistema slovenskega zgodovinopisja, ki bo poleg dostopnosti historičnih vsebin, relevantnih za proučevanje slovenske zgodovine, omogočil ustvarjanje raziskovalnih podatkov in njihovo uporabo v raziskovalnem okolju ter diseminacijo raziskovalnih rezultatov (portal Zgodovina Slovenije – Sistory).
- ◆ Vzpostavitev vozlišča nacionalne znanstvene digitalne humanistike DARIAH-SI.
- ◆ Povezovanje z mrežo za humanistiko in umetnost DARIAH pri vzpostavljanju evropske digitalne raziskovalne infrastrukture.

Vsi ti srednjeročni cilji so med seboj tesno povezani in soodvisni.

Naši poglobitni raziskovalni podatki so digitalni nadomestki historičnih besedil, ki jih vključujemo tako v raziskave in infrastrukturo, namenjeno slovenskemu zgodovinsju, kot tudi v raziskave in infrastrukturo, namenjeno celotni humanistiki. Tako zgrajena nacionalna humanistična infrastruktura nato postane naš stvarni prispevek k evropski raziskovalni infrastrukturi.

Pri tako zastavljenem razvoju raziskovalne infrastrukture smo se opirali na sledeča osnovna načela:

Zanesljivost:

- ◆ **Stabilno financiranje:** Trajnostna in javno dostopna raziskovalna infrastruktura za humanistiko zahteva stabilno financiranje, ki jo v našem primeru preko infrastrukturnega programa zagotavlja Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.
- ◆ **Dolgotrajna hramba:** Zgodovinski viri, kulturna dediščina in različni raziskovalni podatki, ki nastajajo v okviru raziskovalnih programov in projektov, zahtevajo dolgoročno digitalno hrambo, pri kateri ne sme priti do izgube podatkov. V ta namen naši repozitoriji (digitalna knjižnica portala SIstory in repozitorij SI-DIH) ustrezajo zahtevam zaupanja vrednih sistemov dolgotrajnega ohranjanja, ki temeljijo na standardu odprtega arhivskega informacijskega modela (OAIS). V teh repozitorijih hranimo digitalne objekte, ki so tudi prosto dostopni. Celotno digitalno in digitalizirano gradivo pa hranimo v datotečnem sistemu Arzenal in v odprtokodni aplikaciji za dolgotrajno arhiviranje Archivematica. Varnostne kopije hranimo na rezervnih strežnikih v Ljubljani in na oddaljenem strežniku v Celju.
- ◆ **Standardiziranost:** S hitrim naraščanjem velikih količin raznolikih digitalnih objektov se povečuje potreba po njihovi standardizaciji. Standardizacija zagotavlja interoperabilnost in integracijo heterogenih podatkov. V ta namen smo za digitalne objekte najprej začeli uporabljati osnovni metapodatkovni standard Dublin Core, ki pa se je kmalu izkazal za nezadostnega. Zaradi specifičnih potreb portala SIstory, ki hrani digitalizirano kulturno dediščino tako knjižnic kot arhivov in muzejev, smo razvili aplikacijski profil, ki sloni na razširjenem Dublin Core (DCMI Metadata Terms), ki smo mu dodali še nekatere elemente iz drugih metapodatkovnih shem (EAD, MARC, LIDO, Spectrum in EN 15907). Toda že kmalu se je pokazalo, da tudi takšen aplikacijski profil ne zadošča za pokritje vseh potreb po metapodatkovni standardizaciji vedno kompleksnejših digitalnih objektov. Zato bosta nova repozitorija SIstory in SI-DIH na podlagi aplikacijskega profila METS omogočila prevzem poljubnih standardov, ki so uveljavljeni na področju humanistike. Pri digitalnih izdajah se pri označevanju besedil večinoma naslanjamo na smernice konzorcija TEI (Text Encoding Initiative), pri izmenjavi podatkov pa poleg XML še na OAI-PMH, RDF in JSON.
- ◆ **Stalni identifikatorji:** Dolgoročna zanesljivost digitalnih objektov se ohranja s pomočjo stalnih identifikatorjev, ki zagotavljajo njihovo unikatno in trajno

identifikacijo ter medsebojno povezljivost. V ta namen uporabljamo sistem Handle, ki zagotavlja stalno preusmeritev na URL digitalnega objekta, tudi v primeru spremembe spletnega mesta, kjer so podatki shranjeni.

- ◆ **Sledljivost:** Digitalni nadomestki so lahko podvrženi različnim stopnjam metapodatkovne inventarizacije, anotacije in vizualizacije, pri kateri lahko vsaka od njih predstavlja novo intelektualno stvaritev. Zato je čim preglednejša sledljivost teh transformacij eden od ključnih dejavnikov pri razvoju digitalnohumanističnih infrastruktur. V ta namen uporabljamo vedno popularnejši sistem za kontrolo verzij Git, vse verzije pa so javno dostopne v ustreznih repozitorijih GitHub. V okviru infrastrukture upravljamo tudi lastno odprtokodno aplikacijo GitLab.
- ◆ **Avtorske pravice:** Ena od glavnih preprek za razvoj digitalne humanistike so omejitve, ki jih pri uporabi digitalnih nadomestkov kulturne dediščine prinaša avtorskoppravna zakonodaja. Zato je eden od temeljnih kamnov pri izgradnji Raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinopisja prav konstantno razreševanje avtorskih pravic digitalnih objektov in ozaveščanje strokovne javnosti o pomenu te dejavnosti. Pri tem smo se večinoma naslanjali na odprte licence Creative Commons.

Verodostojnost: Strokovno-znanstvena verodostojnost objavljenih rezultatov raziskav, raziskovalnih podatkov in digitalnih zbirk pri graditvi zaupanja širše strokovne javnosti. Zato smo vedno objavljali samo verificirane vsebine.

Enostavnost: Uporaba uveljavljenih, preizkušenih in zelo razširjenih tehnologij (npr. HTML, CSS, PHP, JavaScript, MySQL, ElasticSearch, RESTful, Web API) in standardov, ki jih zunanji izvajalci (programerji) zelo dobro poznajo. Posledično sta vzdrževanje in nadgradnja takšnih programskih rešitev (portal, repozitoriji, baze podatkov) relativno enostavna in poceni.

Poznavanje: Uporaba tehnologij, ki jih sami dobro poznamo in samostojno obvladamo, predvsem različnih tehnologij in standardov XML (XML, TEI, XSLT, Xquery, Xpath, eXist-db), spletnih standardov (HTML, CSS) in tudi nekaterih programskih jezikov, ki so primerni za obdelavo in analizo besedil in baz podatkov (R, Python). V ta namen smo začeli z načrtnim usposabljanjem podatkovnih strokovnjakov, ki po eni strani izhajajo iz humanistične domene (predvsem zgodovinopisja), po drugi strani pa so pridobili primerna strokovna znanja za upravljanje in analizo humanističnih podatkov, pri čemer si pomagajo z ustreznimi označevalnimi, iskalnimi in programskimi jeziki.

Fleksibilnost: Fleksibilno in modularno nadgrajevanje obstoječih tehnologij v skladu z novimi znanji in spoznanji. Tako se npr. že sedaj intenzivno pripravljamo na prehod na semantični splet in na prevzem tehnologij povezanih odprtih podatkov (Linked open data – LOD).

Odprtost: Moderne digitalnohumanistične raziskave se intenzivno naslanjajo na odprtokodno programsko opremo. Skoraj vsa programska oprema, ki jo uporabljamo, zato sloni na odprtokodnih programskih rešitvah. Le v zelo redkih

primerih uporabljamo specializirano licenčno programsko opremo (oXygen XML Editor, Abbyy FineReader). Posledično je tudi akademska in ostala programska oprema, ki jo razvijamo v okviru naše dejavnosti, dostopna pod pogoji odprte kode. Po drugi strani digitalnohumanistične raziskave v veliki meri temeljijo na paradigmi odprtega dostopa do kulturne dediščine in raziskovalnih rezultatov ter odprtih podatkov. Zato so odprto dostopni tudi rezultati dela, ki nastajajo v okviru dejavnosti raziskovalne infrastrukture slovenskega zgodovinisja.

Ponovna uporaba: Obstoječe raziskovalne podatke je mogoče kopirati, spreminjati, obogatiti, ponovno urediti. Bistvena lastnost digitalnih nadomestkov je njihova ponovna uporaba za nove namene in s tem ustvarjanje novih digitalnih nadomestkov. Kultura delitve obstoječih raziskovalnih podatkov za njihovo ponovno uporabo v druge namene kot tiste, za katere so bili prvotno ustvarjeni, je bistvena za uspešen razvoj digitalne humanistike. Zato je to kulturo delitve raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinisja vedno odločno podpirala in prakticirala.

Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinisja danes

Infrastrukturni program Raziskovalna infrastruktura slovenskega zgodovinisja nudi podporo raziskovalni dejavnosti na Inštitutu za novejšo zgodovino, predvsem pa je servis za nacionalno zgodovinisje in podpora nacionalnim znanstvenim zbirkam (DARIAH-SI Sistory) ter nosilec nacionalne digitalne infrastrukture za humanistiko in umetnost (DARIAH-SI SI-DIH), ki je vključena v mednarodni infrastrukturni projekt ESFRI (DARIAH-EU). Infrastrukturni program v skladu z inštitutsko, nacionalno in mednarodno infrastrukturo svoje dejavnosti izvaja kot center za raziskovalno opremo, digitalizacijo, kvantitativne in kvalitativne podatke, digitalne izdaje ter digitalno hrambo in dostop. V okviru vseh teh dejavnosti se opravlja raziskovalno-razvojna dejavnost s področja digitalne humanistike. Pri povezovanju z ostalimi infrastrukturami in raziskovalci, projekti in ustanovami imajo te dejavnosti na nacionalni ravni podporo v službi za sodelovanje, usposabljanje in promocijo ter na mednarodni ravni v službi za mednarodno sodelovanje.

Center za raziskovalno opremo (INZ, DARIAH-SI Sistory in SI-DIH) vzdržuje strojno opremo, ki jo raziskovalna infrastruktura potrebuje za svoje delovanje. Trenutno imamo na razpolago 4 strežnike (32 procesorskih jeder, 176 GB RAM, 117 TB diskovnih polj v polju Raid 6) in 20 virtualnih strežnikov. V naslednjih letih načrtujemo še nabavo štirih novih strežnikov (96 procesorskih jeder, 768 GB RAM, 108 TB diskovnih kapacitet) in njihovo vključitev v Slovensko nacionalno superračunalniško omrežje (SLING).

Center za digitalizacijo (INZ, DARIAH-SI Sistory) izvaja digitalizacijo analognega gradiva, predvsem relevantnih in frekventnih vsebin s področja zgodovinisja. Večje besedilne korpuse ponavadi digitalizirajo zunanji izvajalci. V okviru tega centra poteka tudi snemanje prireditev in dogodkov, predvsem konferenc in predstavitev s področja zgodovinisja.

Center za kvantitativne podatke (INZ, DARIAH-SI Slstory) zbira in ureja kvantitativne podatke in jih vnaša v relacijske baze podatkov. V okviru dejavnosti tega centra že vrsto let poteka več projektov, med katerimi so najpomembnejši s področja demografsko historičnih raziskav: Historični popisi prebivalstva Slovenije, Smrtne žrtve med prebivalstvom na območju RS med 2. svetovno vojno in neposredno po njej in Vojaške žrtve 1. svetovne vojne na Slovenskem.

Center za kvalitativne podatke (DARIAH-SI Slstory) zajema, označuje in obdeluje kvalitativne podatke, predvsem različna historična besedila, v skladu s Smernicami konzorcija TEI. Med večjimi projekti, ki jih izvaja, so predvsem Sejni zapisi izvršnih in zakonodajnih teles in Krajevni repertoriji. Obenem izvaja tudi številne manjše projekte, ki so podlaga za delovanje Centra za digitalne izdaje.

Center za digitalne izdaje (DARIAH-SI SI-DIH) kodira, ureja, izdeluje, pretvarja in objavlja elektronske publikacije in digitalne znanstvene izdaje. Pri tem se naslanja predvsem na tehnologije XML ter formate HTML in ePub, ki jih nato pod pogoji odprtih licenc daje na razpolago v naslednjem centru.

Center za digitalno hrambo in dostop

- ◆ izvaja trajnostno hrambo raziskovalnih podatkov in digitalizirane kulturne dediščine, predvsem v aplikaciji za dolgotrajno arhiviranje Archivematica (INZ, DARIAH-SI Slstory in SI-DIH);
- ◆ upravlja digitalno knjižnico portala Zgodovina Slovenije – Slstory (DARIAH-SI Slstory), v kateri se trenutno nahaja že več kot 40.000 digitalnih objektov, ter
- ◆ upravlja repozitorij Slovenske digitalne humanistike – SIDIH (DARIAH-SI SI-DIH), kamor smo načrtno začeli seliti produkcijo s področja digitalne humanistike v Sloveniji.

Raziskovalno-razvojni oddelek za digitalno humanistiko (DARIAH-SI Slstory in SI-DIH) sodeluje pri razvoju digitalnohumanističnih metod, orodij, storitev in raziskav, ki so podlaga za delovanje prej naštetih centrov.

Služba za sodelovanje, usposabljanje in promocijo (INZ, DARIAH-SI Slstory in SI-DIH) koordinira in vodi sodelovanje z nacionalnimi raziskovalnimi infrastrukturami (predvsem CLARIN, katerega člana sta tudi Inštitut za novejšo zgodovino in CESSDA), z raziskovalci in raziskovalnimi projekti s področja digitalne humanistike, s številnimi ustanovami s področja hrambe kulturne dediščine (predvsem Zgodovinski arhiv Ljubljana in Državni zbor Republike Slovenije), društvi in državnimi organi. Obenem organizira in izvaja usposabljanja in delavnice s področja digitalne humanistike ter skrbi za promocijo naših dejavnosti.

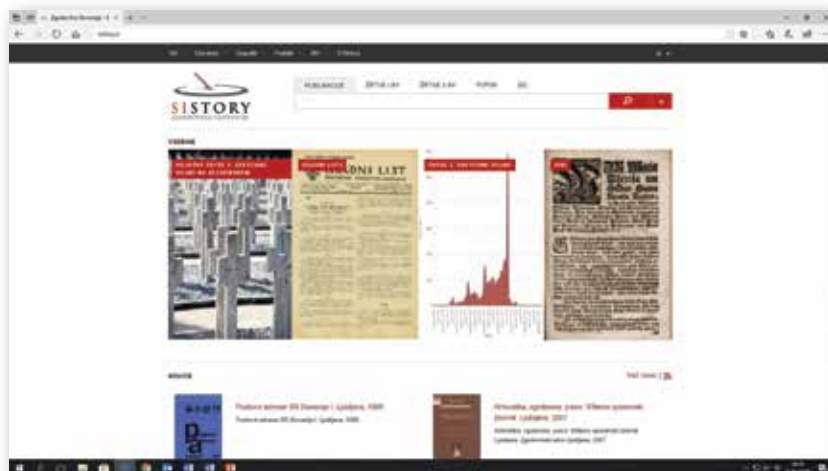
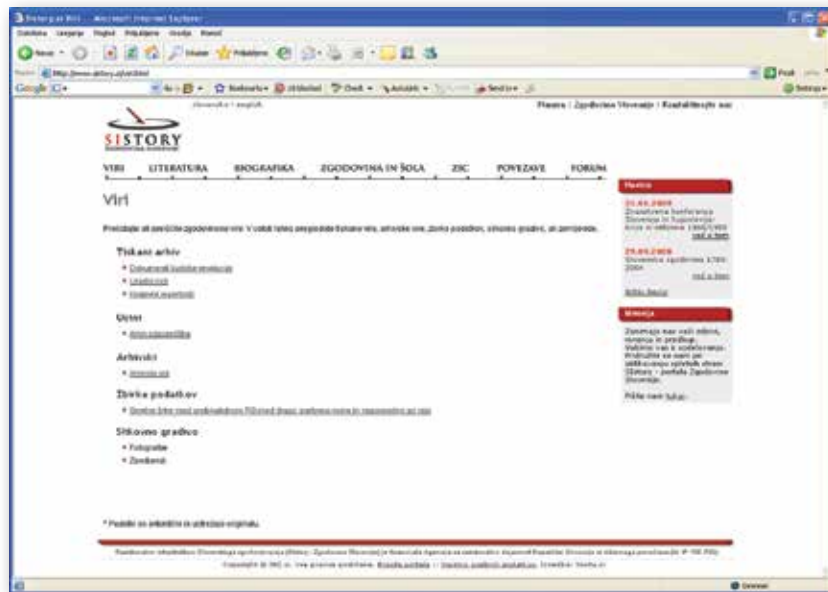
Služba za mednarodno sodelovanje (DARIAH-EU) skrbi za vključevanje v evropsko mrežo za digitalno humanistiko DARIAH-EU in za sodelovanje z ostalimi nacionalnimi infrastrukturami DARIAH.

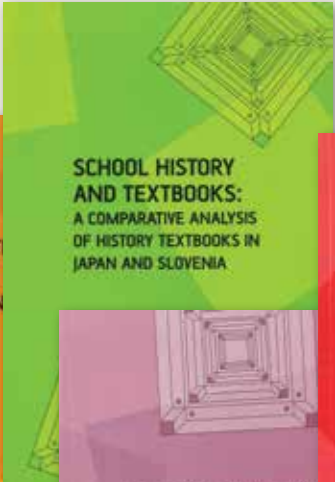
Delovanje teh centrov in služb je med seboj tesno prepleteno. Posamezni člani infrastrukturne skupine ponavadi izvajajo dejavnosti v okviru različnih centrov in

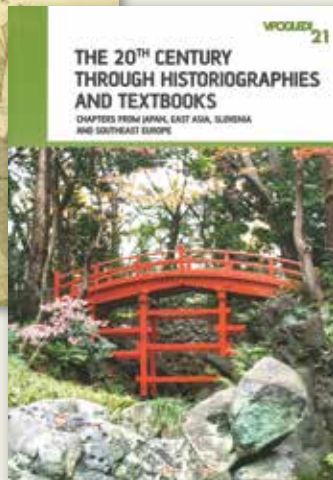
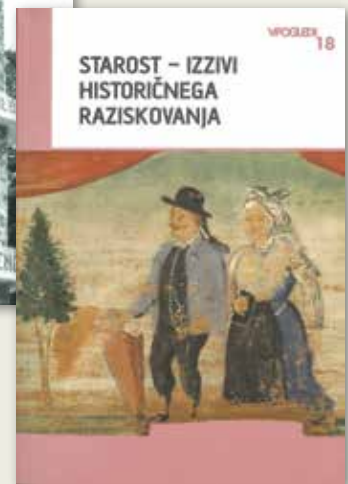
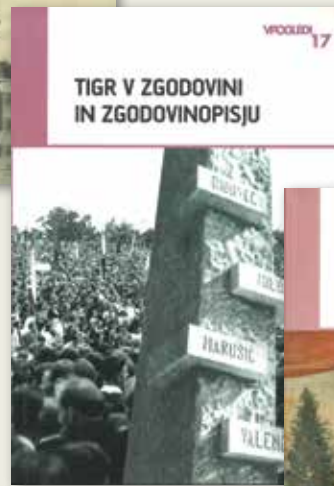
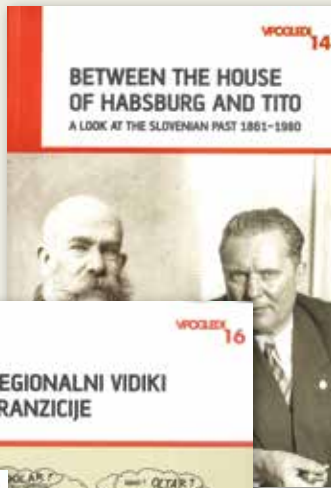
služb, življenjski cikel raziskovalnih podatkov pa digitalne nadomestke praviloma vodi od enega do drugega centra.

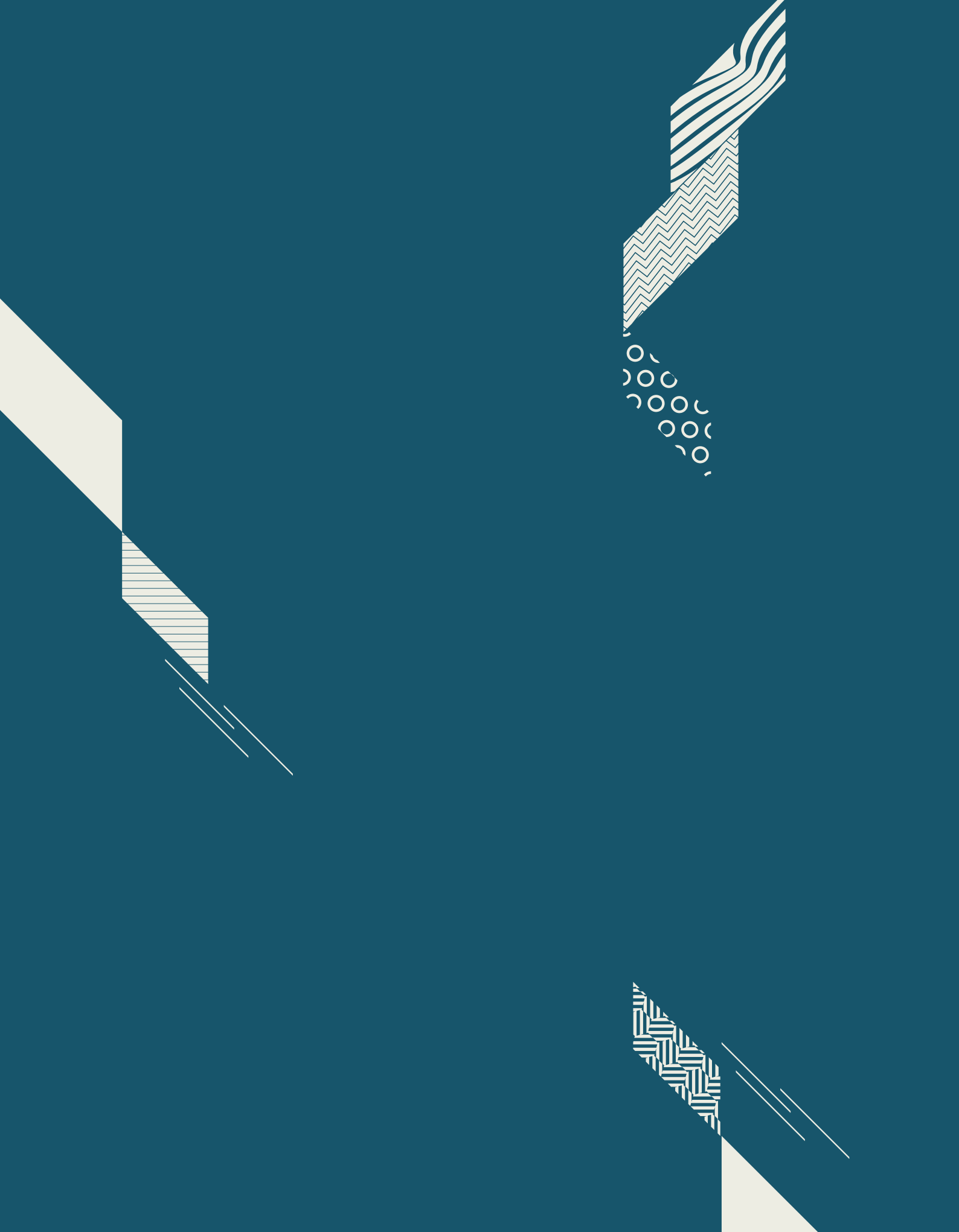
Ob zaključku lahko strnemo, da se zgodovinarji na Inštitutu za novejšo zgodovino prehoda v digitalno dobo nismo ustrašili. Člani infrastrukturnega programa smo se kmalu seznanili s trendi, ki veljajo v digitalni humanistiki, stopili na samostojno razvojno pot v smeri uporabe novih tehnologij in metodologij ter ustvarili sisteme, ki vodijo do novih interpretacij in razumevanja tradicionalne zgodovine.

Potrdimo lahko, da vedno novi izzivi krepijo individualno in skupinsko samozavest, kar je ključno za uspeh v svetu, ki ga »infrastrukturci«, doma in v svetu poznani pod zaščitnim znakom osnovne dejavnosti – Sistory –, pred dobrimi deset leti praktično nismo poznali niti po imenu.

Aleš Gabrič

Klio podobo na ogled postavi

Založniška dejavnost inštituta v prvih desetletjih

Že ob ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja je bila med njegovimi nalogami predvidena tudi založniška dejavnost. Znanstvena revija je bila samoumevna, saj je že inštitutov predhodnik izdajal *Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani*. Ko je leta 1960 izšel prvi letnik *Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja*, je uredništvo v Uvodni besedi zapisalo, da gre za nadaljevanje *Letopisa Muzeja*, v programski usmeritvi pa naj bi sledili tedaj veljavni paradigmi raziskovalnega programa z naslonitvijo na marksistični pogled na preteklo stoletje (kakor ga je pač tedaj razumela komunistična oblast) in tedaj uveljavljeno terminologijo.

Predvideno je bilo, da naj bi izhajali po dve številki *Prispevkov* letno, a se je po uvodnem letniku za daljši čas uveljavila ena dvojna številka letno. Revija je postala poglobitni slovenski znanstveni časopis za novejšo zgodovino, osrednja slovenska historiografska revija *Zgodovinski časopis* pa se je usmerila bolj v predhodna obdobja.

V Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja so prva leta prevladovali članki iz ozko zamišljene programske usmeritve inštituta, že po desetletju pa so hkrati s preišljevanjem, v katero smer naj se razvija inštitut, v časopisu objavljali tudi širše in teoretsko poglobljene članke, ki so nakazovali širitev prvotno zamišljene programske sheme. Leta 1986 se je revija na želje tistih zgodovinarjev, ki so zagovarjali široko zasnovano raziskovalno dejavnost inštituta, preimenovala in postala *Prispevki za novejšo zgodovino*. Od začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja sta vse pogosteje izhajali po dve številki letno, kar je s prestopom v novo tisočletje postalo že stalnica. Širitev obsega dela inštituta v zadnjih desetletjih je vidna tudi v tem, da je začelo uredništvo v drugem desetletju tega stoletja izdajati letno tudi po tri številke, med katerimi je tudi vse več tujejezičnih števil.

Prvi založniški projekti Inštituta za zgodovino delavskega gibanja so bili pravzaprav zasnovani že pred njegovo ustanovitvijo, saj je šlo za nadaljevanje že začetega dela njegovih predhodnikov.

Ker je bilo raziskovalno delo šele v začetni fazi, so sprva prevladovale izdaje virov, zlasti iz obdobja osvobodilnega boja. Projekt izdaje *Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov* je vodil Vojaško zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade. Viri iz Slovenije so bili natisnjeni v šestem delu zbirke, katere prvi zvezek je bil natisnjen leta 1952. S šestim zvezkom, ki je izšel leta 1961, je založništvo slovenske izdaje prevzel Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in nato zvezke izdajal do konca šestdesetih let. V sedemdesetih je izdajateljstvo prevzela založba Partizanska knjiga, a so vse do leta 1986, ko je bila natisnjena zadnja, sedemnajsta knjiga šestega dela zbirke, glavnino raziskovalnega dela opravili inštitutovi sodelavci.

Prav tako starejšega datuma kot ustanovitev inštituta je bil projekt izdaje *Zbornika fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941–1945*. Nasledstvo projekta je v tem primeru prevzel Muzej narodne osvoboditve LRS (predhodnik današnjega Muzeja novejšje zgodovine Slovenije), ki hrani bogato fototeko, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pa je bil sozaložnik drugega in tretjega zvezka zbirke, ki sta izšla v letih 1961 in 1963. Nadaljevanje projekta sta bila dva zvezka *Zbornika fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867–1941*, izdana v sozaložništvu muzeja in inštituta v naslednjih dveh letih.

Prvi večji samostojni založniški projekt Inštituta za zgodovino delavskega gibanja so bili *Dokumenti ljudske revolucije*, katerih prvi zvezek je izšel leta 1962. Nato pa je do konca osemdesetih let postopoma izšlo še šest zvezkov.

V prvih dveh desetletjih delovanja je inštitut izdal še nekaj knjig, ob zbirkah virov še več bibliografij in kronologij. Najbolj znana in verjetno največkrat navajana je monografija *Jesen 1942: korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča*, izdana leta 1963.

V sedemdesetih letih je ta prvotni založniški zagon izpuhtel, vendar ne zaradi tega, ker bi inštitutovi sodelavci sestavili ali napisali manj knjig. Prej nasprotno. Za rezultate raziskovalnega dela sodelavcev Inštituta za zgodovino delavskega gibanja so vse večji interes pokazale založbe, tako da so znanstvene monografije izhajale pri različnih založnikih.

Pri izdaji znanstvenih monografij je bil torej inštitut v prvih desetletjih delovanja le izjemoma založnik. Vendar ideje, da bi bilo smiselno poskrbeti za natis temeljnih rezultatov znanstvenoraziskovalnega dela v okviru lastne hiše, v prvih desetletjih svojega obstoja še ni razvil.

Začetek sistematičnejšega dela v 21. stoletju

Ideja lastne založniške dejavnosti je dozorela šele ob začetku novega tisočletja. Razmah znanstvene literature v Sloveniji po osamosvojitvi, pojav novih manjših založb in bolj smela izdajateljska dejavnost javnih raziskovalnih zavodov ni obšla Inštituta za novejšo zgodovino. Ta je sicer sporadično še vedno izdajal zbornike s simpozijev, zbornike povzetkov in zadnje natisne zbirke virov, znanstvene monografije sodelavcev inštituta pa so večinoma izhajale pri različnih založniških hišah. Te so začele v novih ekonomskih razmerah vse bolj slediti zahtevam kapitala, kar pa za tisk humanistične, ožje znanstveno usmerjene literature vsekakor ni bilo spodbudno. Vendar pa so bile po osamosvojitvi in demokratizaciji Slovenije nekatere političnozgodovinske teme kar iskano blago na knjižnem trgu, kar je prišlo do izraza v zadnjem desetletju 20. stoletja pri nekaterih knjižnih projektih iz nedavne slovenske preteklosti.

Razmišljanja o načrtnem izdajateljskem delu so spodbujale tudi priprave na natis najobsežnejšega monografskega dela sodelavcev inštituta z začetka tretjega tisočletja, ki je vsebinsko zajemal celotno stoletje in pol programske usmeritve Inštituta za novejšo zgodovino.

Knjigo je pod naslovom *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* v dveh zvezkih izdala Mladinska knjiga leta 2005, inštitut pa je v njej naveden kot sozaložnik. Upošteva dejstvo, da smo velik del priprav na izdajo opravili inštitutski sodelavci, je odprla vprašanje, če se ne bi mogli manj ambicioznih projektov lotiti tudi sami. Že ob izdaji *Slovenske novejše zgodovine* se je pokazalo, da lahko pripravljalne faze priprave knjige brez zadržkov opravimo v okviru inštitutskega dela, da pa je velika prednost profesionalno organizirane založniške hiše, kot je Mladinska knjiga, v njenem propagandnem oddelku in prodajni mreži. Ko sem *Slovensko novejšo zgodovino* leta 2007 predstavljal na srečanju ameriškega društva Slovene Studies (takrat je letno zasedanje združenja slovanskih študij potekalo v New Orleansu), ameriški kolegi, ki sem jim povedal, kakšno je bilo povpraševanje v predprodaji in da je bil zaradi razprodaje prve naklade leta 2006 narejen že dotis, kar niso mogli razumeti, da je v majhni Sloveniji možno zgodovinarsko knjigo izdati in prodati v tako visoki nakladi.

Pobudnik, glavni prepričevalec tedanjega inštitutskega vodstva, da se je vredno spopasti z izzivom, in organizator začetne faze oblikovanja založniške dejavnosti Inštituta za novejšo zgodovino na novih temeljih je bil Žarko Lazarević. Bil je tudi urednik prvih publikacij vse ambicioznejših založniških korakov inštituta. Prva knjiga, ki je bil nekakšen preizkus pred tistim, kar je sledilo, je bila monografija tedanje direktorice Jasne Fischer *Družba, gospodarstvo, prebivalstvo: družbena in poklicna struktura prebivalstva na slovenskem ozemlju od druge polovice 19. stoletja do razpada habsburške monarhije*, ki je izšla leta 2005. Predvideno je sicer bilo, da naj bi bila to prva knjiga iz zbirke Ekonomska knjižnica, a se ta ni prijel.

Izkazalo se je, da bi bilo nesmiselno, če bi ob omejenih resursih nekaj izdanih del letno delili v preveč različnih zbirk in da je vsekakor bolje, da vse avtorske znanstvene monografije izhajajo v enotni prepoznavni seriji. Še istega leta je izšla prva knjiga v novi zbirki, poimenovani *Recognitiones = Razpoznavanja*.

Premierno delo še danes najbolj prepoznavne zbirke Inštituta za novejšo zgodovino je bila monografija Jurija Perovška *Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ko so naslednje leto (2006) v zbirki izšle kar štiri znanstvene monografije uveljavljenih inštitutovih raziskovalcev, se je pokazalo, da je Lazarevič z idejo razvijanja širše založniške dejavnosti inštituta uspel prepričati njegovo celotno vodilno strukturo. Zbirka je začela dobivati jasne oblike, uspešnost kandidiranja na razpisih za sofinanciranje pri Javni agenciji za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije pa je pričala, da je takoj izpolnila kriterije, ki jih za tovrstno literaturo predpisuje pristojna državna agencija. V letu 2007 sta v zbirki *Recognitiones = Razpoznavanja* sledili še dve znanstveni monografiji, ki sta bili za objavo dodelani in nadgrajeni doktorski disertaciji raziskovalk Inštituta za novejšo zgodovino. Že v prvih treh letih je zbirka tako tlakovala načela, ki jih uredništvo zasleduje vse do današnjih dni in bodo verjetno stalnica še kar nekaj časa. Po eni strani zbirka *Recognitiones = Razpoznavanja* omogoča natis monografij že uveljavljenim zgodovinarskim raziskovalcem, ki hočejo nekatere knjige izdati pri specializiranih založnikih znanstvene literature. To so lahko povsem nove znanstvene monografije ali pa dela, v katerih so zaobjeta deloma že objavljena spoznanja, a so nato zložena in z novimi poglavji nadzidana v novo zaključeno celoto. Predvsem mlajšim raziskovalcem, ki imajo do uveljavitve v strokovni javnosti precej omejeno možnost objavljanja knjig, pa zbirka nudi priložnost za prvo objavo znanstvene monografije. Pogosto je to, ni pa pravilo, po zahtevah urednika in recenzentov nadgrajena doktorska disertacija.

Ko je postal inštitut vse bolj agilen pri organizaciji znanstvenih posvetov in pri pisanju zaključnih spoznanj projektov v enoviti znanstveni monografiji, ki jo je sicer zasnovalo in spisalo več raziskovalcev, se je ob širitvi založniške dejavnosti pojavilo vprašanje, kako poskrbeti za objavo tovrstnih znanstvenih dosežkov.

Pred tem so bili rezultati takšnega dela lahko objavljeni kot posebna tematska številka *Prispevkov za novejšo zgodovino* (npr. druga številka leta 2001 s podnaslovom *Šestdeset let od začetka druge svetovne vojne na Slovenskem*) ali kot posebna knjiga (npr. *Jugoslavija v hladni vojni – Yugoslavia in the cold war*, dvojezični zbornik iz leta 2004, ki je nastal po mednarodnem znanstvenem posvetu v Ljubljani maja 2000), v enem primeru pa so bili uvrščeni v zbirko *Recognitiones = Razpoznavanja*. Predlog, da bi tovrstna dela izdajali v posebni zbirki, se je zdel kar nekako samoumeven, z njim pa je prišel na dan Zdenko Čepič, ki je nato v prvih letih tudi skrbel za novo zbirko, poimenovano *Vpogledi*. Njen prvi zvezek je izšel leta 2008, naslednji dve leto kasneje in ko sta v začetku drugega desetletja 21. stoletja izšla še zvezka v hrvaščini in v angleščini, se je zbirka že ustalila v založniški politiki inštituta.

Zbirka Vpogledi se torej od zbirke Razpoznavanja loči po tem, da se v njej izdajajo knjige, ki jih je napisala skupina raziskovalcev. Vpogledi omogočajo publiciranje razširjenih prispevkov s posvetov, rezultate del zaključenih projektov ali bilateralnih projektov, pri katerih je sodeloval Inštitut za novejšo zgodovino.

Vsaka številka zbirke ima drugega urednika ali urednico, lahko jih je seveda tudi več. V zbirki objavljene monografije več avtorjev niso nujno natisnjene v slovenskem jeziku, temveč se upošteva jezik, v katerem je potekal simpozij ali bilateralni projekt, katerega razširjene rezultate monografija prinaša. V vsaki tretji knjigi zbirke se tako srečujemo s tujim jezikom, pri čemer prevladuje angleščina. Raziskovalcem Inštituta za novejšo zgodovino tovrstna zbirka ponuja dobrodošlo priložnost, da lahko razmišljajo o objavi rezultatov skupnih projektov z domačimi in tujimi raziskovalci in ustanovami v okviru domače založniške dejavnosti. Predvsem pa krepí mednarodno povezovanje in mednarodno sodelovanje inštituta, saj je v nekaterih zvezkih polovica ali več avtorjev znanstvenikov s tujih raziskovalnih ustanov. Slovenskim raziskovalcem objava v številkah Vpogledov, izdanih v tujem jeziku, največkrat angleščini, omogoča predstavitev dela svojih raziskovalnih dosežkov tujim strokovnjakom, ki jim je slovenščina, čeprav se morda ukvarjajo z zgodovino rajnkih Avstrije in Jugoslavije, večinoma neznana.

Kakšen vsestranski vpliv ima lahko izdaja skupne monografije s tujimi strokovnjaki na prepoznavnost inštituta in nadaljnje načrtovanje dela, lahko ponazorimo s primerom sedmega zvezka zbirke Vpogledi *School History and Textbooks: A Comparative Analysis of History Textbooks in Japan and Slovenia*, ki je izšel leta 2013. V njem so, seveda v angleščini, objavljena poglavja z rezultati bilateralnega projekta slovenskih in japonskih zgodovinarjev. Ob Inštitutu za novejšo zgodovino je kot sozaložnica sodelovala tudi japonska stran, v tem primeru Univerza v Tokiu. Kmalu po tem, ko smo japonskim sodelavcem poslali dogovorjeno število natisnjenih izvodov monografije, so nas zaprosili še za nekaj deset primerkov, saj jim je zaloga, ki so jo razpošiljali po japonskih znanstvenih knjižnicah in med kolegi, že pohajala. V času priprav na obisk japonskega prestolonaslednika (od letošnjega leta že cesarja) Akihita v Sloveniji so s slovenskega ministrstva za zunanje zadeve poklicali na pogovor enega od sourednikov knjige Žarka Lazarevića, da jim kaj več pove o projektu, saj so dobili informacijo, da je bil to eden boljših primerov bilateralnega znanstvenega sodelovanja med državama. Inštitutu za novejšo zgodovino je bilo nato na razpisu odobreno financiranje še enega tovrstnega bilateralnega projekta. Že v času njegovega izvajanja je bilo za obe strani, tudi za japonsko, povsem samoumevno, da se bo tudi ta zaključil z objavo monografije v angleškem jeziku v zbirki Vpogledi. In do tega je leta 2018 z izdajo v 21. zvezku zbirke tudi prišlo.

Nekatere knjige Inštituta za novejšo zgodovino izhajajo tudi izven omenjenih zbirk. To največkrat velja za tiste, ki so bile izdane s sofinanciranjem ali v sozaložništvu z drugimi ustanovami. Nekaj jih je bilo posvečenih posameznim osebnostim (knjiga o Prežihovem Vorancu leta 2010, Marku Natlačenu leta 2012

ali Igorju Rosini leta 2017), posamezne so bile izdane kot rezultati projektov, za katere se je pričakoval interes širše javnosti (npr. *Prikrita modra mreža: organi za notranje zadeve Republike Slovenije v projektu MSNZ leta 1990*, izdana leta 2010 v sozaložništvu z Zvezo policijskih veteranskih društev Sever).

Čedalje večjo število knjig, katerih izdajatelj je bil Inštitut za novejšo zgodovino, je zahtevalo novo ureditev poslovanja založniške dejavnosti. Zbirki Razpoznavanja in Vpogledi sta imeli na začetku različna urednika, prave koordinacije med njima ali z uredništvom *Prispevkov za novejšo zgodovino* ni bilo. Da bi uskladili delovanje in zakoličili smotrnejše načrtovanje dela, je bil leta 2009 sprejet prvi poslovnik o založniški dejavnosti, ki ga je leta 2014 nadomestil natančnejši in obsežnejši Pravilnik o dejavnosti Založbe INZ. Založniška dejavnost se je tako postavila ob bok drugim temeljem Inštituta za novejšo zgodovino, Založba INZ pa je kot notranja organizacijska enota postala samoumevni del inštitutovih načrtov in poročil. Nov način poslovanja je določil, da celoten knjižni založniški program inštituta vodi urednik Založbe INZ, ki koordinira in vodi delo v vseh fazah izdavanja knjig. Leta 2009 je bil za urednika imenovan Aleš Gabrič, ki je knjižno založniško dejavnost inštituta vodil eno desetletje, do začetka leta 2019, ko ga je nasledila Mojca Šorn.

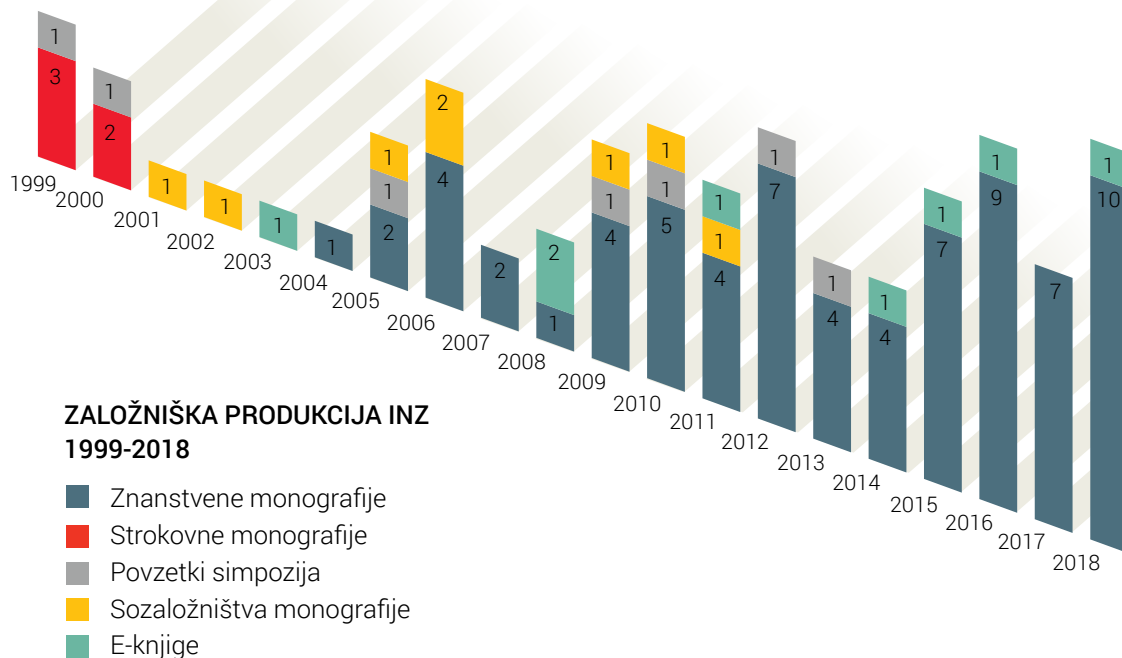
Pogled nazaj in naprej

Dokaz širitve založniške dejavnosti Inštituta za novejšo zgodovino v tem mileniju je očitno že s površnim pregledom letnih poročil inštituta. Medtem ko so bili tovrstni dosežki pred tem omenjeni le ob robu drugih rezultatov inštitutovega dela, je bila v letnem poročilu za leto 2007 knjižna dejavnost prvič omenjena v posebni rubriki. V naslednjih letih je bil tej dejavnosti odmerjen vse večji delež inštitutskega letnega poročila.

Gre seveda za logično posledico dejstva, da je število knjig v izdaji Inštituta za novejšo zgodovino v zadnjih letih lepo naraščalo. Trend lahko ponazorimo kar z nekaj suhoparnimi številkami.

V zbirki Recognitiones = Razpoznavanja je bilo od prve številke leta 2005 do konca leta 2018 izdanih 38 monografij, kar v povprečju predstavlja več kot dve knjigi in pol letno. Pri Vpogledih pa je leta 2018 kot zadnja izšla 21. knjiga zbirke, kar pomeni v povprečju malce manj kot dva naslova letno.

Leto 2018 je bilo nasploh rekordno, saj je pri Založbi INZ tega leta izšlo kar šest monografij v zbirki Recognitiones = Razpoznavanja, tri v zbirki Vpogledi, ob teh pa še ena knjiga izven zbirk in ena elektronska knjiga. Skupno je bilo torej izdanih kar enajst znanstvenih publikacij v založništvu inštituta, ki zaposluje nekaj več kot trideset ljudi, nobeden izmed teh pa ni zaposlen prvenstveno kot založnik ali urednik.

Te številke, s katerimi pred desetletjem in pol verjetno nihče ni računal, dokazujejo, da je interes raziskovalcev za objavljanje v Založbi INZ močno narasel. To ne velja le za inštitutske sodelavce, saj je bilo v zadnjih letih objavljenih tudi več knjig, katerih avtorji so bili raziskovalci z drugih ustanov. Izdaja knjige v Založbi INZ je za marsikoga očitno postala želja, saj sta se zbirki že uveljavili v strokovni javnosti. Ugled založbe in dokaz njene visoke ravni delovanja so tudi nagrade s strokovnega področja, ki ga pokriva njen založniški program. Nagrado Klio, ki jo za najboljše zgodovinarsko delo v preteklem dveletnem obdobju podeljuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije, je v zadnjem desetletju prejela tudi ena knjiga iz zbirke *Recognitiones = Razpoznavanja*. To je bila leta 2012 izdana znanstvena monografija Jurija Perovška *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941*. Še uspešneje se je zbirka odrezala pri nagradah Ervina Dolenca, ki jih Zveza podeljuje mladim raziskovalcem za najboljši zgodovinski knjižni prvenec. Prav vse tri nagrade v zadnjem obdobju so prejele knjige iz zbirke *Recognitiones = Razpoznavanja*. Leta 2014 jo je prejel Aleksander Lorenčič (15. zvezek zbirke), leta 2016 Žiga Koncilija (25. zvezek) in leta 2018 Gašper Mithans (30. zvezek). Nič čudnega torej, če marsikateri mlajši zgodovinar išče možnost objave svojega raziskovalnega prvenca prav pri Založbi INZ. Odveč ni omeniti niti tega, da je bila ob prejemnikih nagrad med nominiranimi za obe nagradi še kopica izdaj Založbe INZ.

Povečan ugled knjižnih izdaj Inštituta za novejšo zgodovino se odraža v ugodnejšem odzivu potencialnih sofinancerjev. Inštitut je moral za zagon založniške dejavnosti prispevati precej svojih sredstev. Kmalu pa se je izkazalo, da se velik del

vložka lahko povrne na različne načine, deloma tudi s prodajo, čeprav znanstvena literatura ne prinaša takih dobičkov kot kakšna druga, saj je njen ciljni krog bralstva precej ožji. Uredništvo Založbe INZ je zastavilo oster recenzentski kriterij, tako da so v program uvrščena zares tehtna dela. To naj bi bilo pri takšnih specializiranih založbah sicer nekaj najbolj običajnega, a izkušnje kažejo, da v Sloveniji ni vedno tako. Zahteven izbor potrjuje tudi odziv sofinancerja Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije na prijave založniških projektov Inštituta za novejšo zgodovino. Zaradi neizpolnjevanja znanstvenih kriterijev ni bil v tem desetletju zavržen niti en prijavljen založniški projekt Založbe INZ. Redke zavrnitve so bile zgolj posledica spreminjajočih se nelogičnih predpisov agencije glede tega, kdo je lahko ali ne sme biti v Sloveniji recenzent, in glede konflikta interesov. Delež sofinanciranja s strani Javne agencije je odvisen tudi od uveljavljenosti raziskovalca, kar pomeni, da je treba več investirati v objavo knjig raziskovalcev mlajše generacije, ki, kot je bilo že omenjeno, izkazujejo vse večji interes za objavo v Založbi INZ.

Velik korak naprej je bil v zadnjem desetletju narejen pri pridobivanju drugih sofinancerjev ali sozaložnikov. Znane so sicer zahteve kreatorjev slovenske znanstvene politike, da je treba spodbujati sofinanciranje s strani gospodarstva. A to najglasneje poudarjajo tisti, ki se z dilemo, kako za knjižni projekt za izrazito humanistično zasnovano knjigo pridobiti gospodarstvenike, verjetno niso prav pogosto srečevali. Za podporo izidu knjige Petra Vodopivca *Francoski inštitut v Ljubljani 1921–1947* (izšla je leta 2013 kot 18. zvezek zbirke Razpoznavanja = Recognitiones) se je urednik obrnil na več velikih podjetij s francoskimi lastniki v Sloveniji, tudi z utemeljitvijo, da bo knjiga težji finančni zalogaj, saj je bila izdana dvojezično, v slovenščini in francoščini. Pa so ta vsa po vrsti zavrnila podporo in se je urednik za pomoč od tujih ustanov lahko zahvalil le Francoskemu inštitutu v Sloveniji. To sicer ne pomeni, da ni mogoče računati na nikakršno pomoč gospodarstva za humanistične projekte, a pričakovati, da bi lahko s tem bistveno izboljšali krvno sliko humanistične literature, je še vedno na ravni misije nemogoče.

Na srečo na več posluha za pomoč pri izdajanju knjig naletimo na nekaterih drugih mestih. Da predvsem prelomni trenutki iz slovenske zgodovine pritegnejo največjo pozornost tistih, ki morda niso redni bralci zgodovinarske znanstvene literature, se je pokazalo ob zadnji knjigi na temo osamosvajanja Slovenije. Zavidljiva podpora sofinancerjev je omogočila, da je inštitutova založba leta 2018 v svojem založniškem projektu prvič izdala luksuznejšo knjigo z obilo barvnega slikovnega gradiva. Monografija Damijana Guština, Vladimirja Prebiliča in Uroša Sveteta *Koroški boj za samostojno in neodvisno Slovenijo: 1989–1991* dokazuje, da se lahko tudi manjši raziskovalni inštitut ob smotrnem načrtovanju projekta loti zahtevnejšega založniškega podviga.

Če je v program Založbe INZ uvrščena knjiga raziskovalca z druge domače raziskovalne organizacije, je ta običajno pripravljena prispevati k izdaji knjige. Enako velja za objave raziskovalnih dosežkov projektov v zbirki Vpogledi, tako domačih kot tujih. Še toliko pomembnejše je to pri slednjih, saj zborniki, ki izidejo

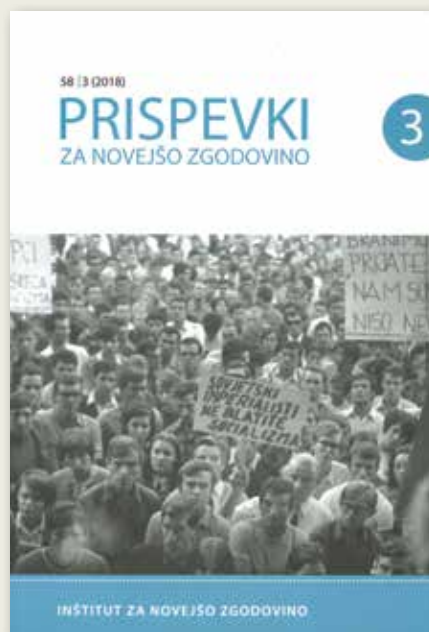
v angleškem jeziku, pač zahtevajo bistveno višji vložek. Na finančno zdravje založbe vpliva tudi dvig njenega ugleda v zadnjem obdobju, saj je naraščala tudi prodaja knjig; tu je verjetno še največja rezerva glede vračanja vloženih sredstev, a dejstvo je, da inštitut nima kapacitet, ki bi jih usmeril v bolj komercialne vode. Vsekakor pa je vredno omeniti, da lahko tudi za koga morda manj zanimive teme pritegnejo širši krog bralstva ob povečanem angažmaju avtorja za promocijo knjige. Kot posebej angažiranega lahko izpostavimo Andreja Studna, ki je knjigo *Nepriagojeni in nevarni: podoba Ciganov od 18. do 20. stoletja* (23. zvezek zbirke *Recognitiones = Razpoznavanja iz leta 2015*) predstavil na več različnih mestih, odziv publike pa je bil nadpovprečno visok nakup tega dela. Knjige iz produkcije Inštituta za novejšo zgodovino so zadnja leta redno prisotne tudi na Slovenskem knjižnem sejmu (preko pooblaščenega prodajalca) in na sejmu akademske knjige *Liber.ac*, ki ga na vrtu za svojo stavbo prireja Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ob vsem tem ne smemo spregledati še povratnega efekta, da knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino del novih knjig pridobi z izmenjavo knjig Založbe INZ s knjižno produkcijo sorodnih ustanov. Med temi so tudi nekatere podobne raziskovalne ustanove.

Nove izzive je pred znanstveno literaturo postavila zahteva po odprtem dostopu do rezultatov raziskovalnega dela. Spletne izdaje sicer prinašajo velike prednosti za uporabnike, a hkrati velike težave za male izdajatelje ožje specializirane znanstvene literature. *Prispevki za novejšo zgodovino* že nekaj let izhajajo v dveh izdajah, v tiskani in spletni, in vsakdo si lahko v reviji objavljene članke od leta 2013 dalje ogleda z nekaj ukazi na računalniku. Nekoliko drugače je pri knjigah Založbe INZ, saj gre najprej v prodajo tiskana inačica knjige, na spletu pa so takoj dosegljivi osnovni podatki o knjigi (kolofon in kazalo, pri zbirki *Vpogledi* še uvod urednika in pri zbirki *Recognitiones = Razpoznavanja* povzetek v slovenskem in angleškem jeziku).

Založniška dejavnost Inštituta za novejšo zgodovino je v zadnjih letih s sedmimi, osmimi, desetimi in (lani) celo enajstimi izdanimi knjigami v enem letu doživela svoj višek in tlakovala pot, ki bi lahko tudi v prihodnje vodila do primerljivih rezultatov.

Ko je pisec teh vrstic pred desetletjem prevzel urednikovanje knjižnih del Inštituta za novejšo zgodovino, si je še moral prizadevati in nagovarjati kolege, da je pridobil dovolj gradiva za načrtovanje prihodnjega letnika. Ob koncu svojega mandata je že lahko izbiral med poslanimi ponudbami.

Ribe plavajo naravnost ali globlje v reko

[Tomaž Šalamun, Poker]

Igor Zemljič

Razgaljanje tišine preteklosti

Pričujoče vrstice prinašajo razmislek o delovanju naše knjižnice v spremenjenih razmerah na področju znanstvenega raziskovanja, hkrati pa opisujejo nekatere najpomembnejše dogodke, ki so zaznamovali naše zadnje desetletje delovanja. Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino namreč letos zaznamuje že 75. leto svojega delovanja na področju podpore zbiranja historične literature in podpore zgodovinski znanosti. Čeprav sodimo med specialne knjižnice inštitutov, ki so v svojem bistvu usmerjene predvsem k podpori raziskovalnemu in strokovnemu procesu domačega inštituta, čemur namenjamo veliko večino svojega časa in sredstev, pa ob tem izvajamo še knjižnično dejavnost kot javno službo, kar pomeni, da smo v veliki meri odprti tudi zunanji javnosti. Že samo dejstvo, da smo imeli samo v zadnjem desetletju več kot 1000 aktivnih zunanjih obiskovalcev, kaže, da knjižnica s svojim delovanjem presega okvire Inštituta za novejšo zgodovino.

Knjižnica se s svojim bogatim in specifičnim knjižničnim gradivom trudi biti osrednja knjižnica za zgodovino 20. stoletja na Slovenskem.

Strategija za danske znanstvene knjižnice iz leta 2016 obravnava sodobne smeri razvoja znanstvenih knjižnic, ki jih lahko uporabno prenesemo tudi v delo naše knjižnice. Glede na te smernice naj bi bile tudi znanstvene knjižnice centri učenja, znanja in katalizator sinteze pridobljenega znanja, zato so največji izzivi znanstvenih knjižnic razvoj informacijske in komunikacijske tehnologije ter razvoj novih storitev, saj so novodobni uporabniki vse bolj računalniško pismeni, pogosto pa jim primanjkuje znanja za učinkovito iskanje informacij, njihovo ovrednotenje in uporabo. Tudi informacijsko opismenjevanje bralcev je zato postalo pomembna naloga znanstvenih knjižnic. Omenjeni dokument daje velik pomen tudi publiciranju v odprtem dostopu ter odprti znanosti, prav tako pa poudarja pomen permanentnega izobraževanja in usposabljanja knjižničarjev, predvsem na področju informacijske in komunikacijske tehnologije, kar naj bi omogočalo lažje spoprijemanje s sodobnimi izzivi. Uporabniki knjižnic bodo namreč vse bolj pričakovali nove storitve, ki bi jim omogočile hiter dostop do želenih informacij na različnih mobilnih napravah in v različnih formatih.

Sodobna specialna knjižnica pa se ne glede na področje delovanja zaradi vplivov hitrih sprememb v okolju nenehno spreminja in prevzema nove naloge in vloge.

Danes se marsikomu zdi, da je digitalizacija zgodovinarjem in drugim raziskovalcem tako olajšala dostop do gradiva, da za raziskovanje ne bodo več potrebovali posrednika. Vendar pa analize v znanstveno najbolj razvitih družbah kažejo, da bodo bibliotekarji in njihova usposobljenost za nove metode iskanja in rabe znanja še naprej nujni za kakovostno prihodnost raziskovalnega procesa. Na vseh raziskovalnih področjih, še zlasti pa v humanistiki, so namreč vse pogostejše zahteve po čim natančnejših podatkih in razvijajo se celo posebne metode za določanje vloge knjižničnega dela. Čeprav je vse večji del informacij dostopen v digitalni obliki, knjižnice še vedno igrajo pomembno vlogo pri njihovem nastajanju, urejanju in osmišljanju. Zato do izraza vse bolj prihajata tudi izobraževanje in učenje knjižničnih uporabnikov. Knjižnica kot prostor bo še naprej ostala pomembna, četudi ne nujna, saj bo hranjenje gradiva vse bolj centralizirano. Knjižnični prostor bo raziskovalcem pomemben le, če bodo v njem dobili najrazličnejše informacije, kakovosten prostor za kratkotrajno delo in možnost za pogovore, srečevanja ali druženja z drugimi raziskovalci. Zaradi vse višjih cen spletnih informacijskih servisov bodo na prihodnost knjižnic zelo pomembno vplivale tudi politike prostega dostopa in avtorskih pravic, kajti uporabniki imajo dandanes predvsem tri zahteve:

- ◆ hiter dostop do gradiva;
- ◆ enostavno uporabo;
- ◆ občasno pomoč knjižničarja.

Za sodobnega raziskovalca knjižnica torej ni več le stavba s policami in knjigami, temveč predvsem zbirka kakovostnega dostopnega gradiva in kakovostnih knjižničnih storitev.

Listanje po kroniki našega zadnjega desetletja nam podrobno kaže, kaj vse smo delali v tem času, kaj smo kupovali in koliko ljudi ter koliko časa stoji za sistematičnim urejanjem in popisovanjem gradiva. Pove nam, koliko časa in denarja smo vložili v prenovu prostorov ter kako smo se soočili z zaostrenimi finančnimi razmerami v zadnjem desetletju. Le-te se zrcalijo tudi v zmanjšanju števila zaposlenih, zmanjšani nabavi knjig in posledično tudi v nižjem številu novih bibliografskih zapisov v sistemu COBISS.

Poleg klasične izposoje našega bogatega gradiva je v tem obdobju prišlo do največje spremembe leta 2010 z vključitvijo Inštituta za novejšo zgodovino v Konzorcij JSTOR Slovenija, ki nam je omogočil dostop do številnih novih naslovov tuje periodike, hkrati pa smo po odločitvi ARRS dobili tudi dostop do zelo obsežne baze revij Springer links. Sicer pa je knjižnica tudi aktivno sodelovala pri začetkih portala Slstory. Med novimi storitvami naj omenimo, da smo 1. junija 2018 izvedli prehod na izposajo v sistemu COBISS3. Za ta korak smo se odločili med zadnjimi v Sloveniji, ker je izposoja v stari aplikaciji z obstoječimi kadri in tehnologijo potekala zelo hitro in zanesljivo.

Če sumarno pogledamo na delovanje naše knjižnice v zadnjih desetih letih, lahko ugotovimo, da smo v vsem tem času sodelovali s 1532 aktivnimi posamezniki, od tega smo jih kar 1075 vpisali na novo; medknjižnično pa smo sodelovali s 105 inštitucijami. V tem času smo v sistemu COBISS zabeležili 28674 izposoj na dom, ob čemer pa moramo dodati, da v to nista vključeni uporaba gradiva v čitalnici, ki je pri nas zelo pogosta, niti »interna« izposoja knjig med domačimi raziskovalci, ki si knjige večkrat posojajo tudi med seboj brez vednosti knjižnice. Po desetletni statistiki naj bi bila naša povprečna letna izposoja med pet in šest knjigami na člana, a ker imajo naši raziskovalci neomejen rok izposoje, nekateri pa izposojenih celo več sto knjig, moramo te statistične podatke jemati s precejšnjim zadržkom. Zgolj kot zanimivost iz tega časa lahko dodamo še nekaj števil. Leta 2009 smo za zaposlene in nekatere zunanje sodelavce napravili več kot 300 fotografij in preslikav, naši bralci so si v tem letu izposodili 1968 slovenskih, 476 hrvaških ali srbskih, 329 angleških, 154 nemških, 51 italijanskih, 12 francoskih knjig ter 7 knjig v ostalih jezikih. Šest let pozneje je imela naša knjižnica letno 464 aktivnih članov, med katerimi je bil 101 vpisan na novo. Če pa pogledamo strukturo aktivnih članov tega leta, lahko ugotovimo, da so bili med obiskovalci najpogosteje zaposleni (180), študentje (125) in upokojenci (50), ki so takrat v aplikaciji COBISS zabeležili 2883 obiskov za izposajo gradiva.

V zadnjih desetih letih smo v naši knjižnici inventarizirali 6305 novih naslovov knjig v 6928 izvodih. Od tega smo skoraj polovico gradiva pridobili z zamenjavami in darovi, saj smo v desetih letih kupili le 3255 naslovov v 3415 izvodih. Nič manj ni zanimiv podatek, da smo v zadnjem desetletju nabavili 319 naslovov revij v 1898 zvezkih. Ob tem moramo izpostaviti, da smo poleg nekaterih manjših zapuščin v mesecu decembru 2015 prejeli zelo obsežno zapuščino 2000 knjig nemškega zgodovinarja prof. dr. Gerharda A. Ritterja iz Berlina.

Med ostalimi dejavnostmi naj omenimo promocijske aktivnosti. Verjetno najpomembnejše je bilo sodelovanje v velikem projektu skupne predstavitve ljubljanskih specialnih knjižnic in njihovih največjih zakladov na obsežni knjižni razstavi z naslovom *Skrito znanje*, ki jo je Narodni muzej Slovenije gostil med 6. novembrom in 6. decembrom 2013.

Za boljšo prepoznavnost v širšem okolju in kot del promocije našega inštituta smo skupaj z Univerzo v Ljubljani in drugimi slovenskimi visokošolskimi inštitucijami vsako leto pripravili seznanjanje študentov zgodovine in bibliotekarstva z našo knjižnico, hkrati pa smo večkrat sprejeli obiske učencev iz raznih osnovnih ali srednjih šol po Sloveniji (iz Grosuplja, Kamnika, Ljubljane, Mengša, Trzina). Ob pomembnih dogodkih ali o najpomembnejših delih našega fonda so o našem delu poročali vsi najpomembnejši nacionalni mediji (Delo, Dnevnik, MMC RTVSLO, A kanal, Pop TV ...).

Čeprav je v kategoriji specialnih knjižnic zaradi zelo specifičnih razmer in pogojev dela vsako primerjanje zelo nevhvaležno, pa lahko iz primerljivih objav skupnih letnih poročil vseeno ugotovimo, da je bila naša knjižnica leta 2010 med 153 slovenskimi specialnimi knjižnicami dvanajsta po velikosti zbirke, trinajsta po

prirastu oz. nabavi knjig, deseta po obisku, osma po izposoji knjig na dom oz. petnajsta po izposoji vseh gradiv na dom in trinajsta po vnosih v SICRIS. Pet let pozneje, t. j. leta 2015, pa smo bili deseti po velikosti zbirke, peti po prirastu oz. nabavi knjig, enajsti po obisku in sedmi po izposoji knjig na dom (deseti po izposoji vseh gradiv na dom) in šesti po vnosih v SICRIS. Ob tem moramo samokritično dodati, da smo bili tega leta po višini odhodkov za elektronske vire med slovenskimi specialnimi knjižnicami šele na 27. mestu.

Znan knjižničarski teoretik R. David Lankes je zapisal: »Misija bibliotekarjev je aktivna pomoč pri uporabnikovi gradnji znanja in s tem izboljševanje celotne družbe.« Za izpolnjevanje tega cilja mora naša knjižnica vztrajati na dosežkih minulega desetletja. Bibliotekarji se danes dobro zavedamo, da v prihodnosti za knjižnice ne bodo več tako pomembni številčni kazalci fizičnega obiska in zato je tudi naša knjižnica ne sme biti pojmovana zgolj kot skladišče knjig, temveč predvsem kot stičišče kompetentnih uporabnikov (znanstvenikov), bibliotekarskih strokovnjakov in odločevalcev. Čeprav se pomen fizičnega prostora knjižnice precej spreminja, pa vendarle ne smemo pozabiti na pomen prostora knjižnice v dojemanju njenih uporabnikov in moramo hkrati izkoristiti potencial fizičnega prostora knjižnice.

Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino bi bila zato še naprej rada osrednje zbirno mesto v inštituciji, kraj srečanj, druženj, izmenjave informacij in idej. Ob tem pa seveda še vedno prostor za študij, skupinsko delo ali razprave ter organizacijo dogodkov (izobraževanj, predavanj...), ki bo primeren tudi za promocijo naše inštitucije (organiziranje stalnih ali občasnih razstav) ter dovolj reprezentativen za razna snemanja, intervjuje itd.

Bibliotekarji se za prihodnost tudi zavezujemo, da ne bomo pozabili na raziskovanje potreb uporabnikov, upoštevanje potreb in predvidevanje novih ter osmišljanje novih storitev, za kar je in bo nujno sodelovanje z ostalimi knjižnicami in sorodnimi inštitucijami. Saj lahko le aktivnost namesto pasivnosti in na znanju in dosežkih temelječa samozavest pripeljeta do še boljših rezultatov celega inštituta.

Vitrina z redkimi starimi tiski iz knjižnice Inštituta za
novejšo zgodovino na razstavi Skrito znanje leta 2013

